گۆڤاری زانکۆ بۆ زانستە مرۆڤایەتییەکان
ISSN (Print):2218-0222
ISSN (Online): 2412-396X

Vol.28 Issu 5   2024
ID No.   1895(PP 42-66)
https://doi.org/10.21271/zjhs.28.5.3

توێژینەوە

ناسیۆنالیزمی شیعر:لە خود-ئاگایی نەتەوایەتییەوە بەرەو نێوانخودێتی سیاسیی کوردی

ئیدریس شێخ شەرەفی/ بەشی سیستەمە سیاسییەکان و سیاسەتی گشتی،کۆلێژی زانستە سیاسییەکان،زانکۆی سەلاحەددین-هەولێر،هەولێر،هەرێمی کوردستان،عێراق

CORRESPONDENCE
ئیدریس شێخ شەرەفی
Idrees.mustafa@su.edu.krd

وەرگرتن	2024/03/21
پەسندکردن	2024/06/06
بڵاوکردنەوە	2024/10/15

وشە سەرەکییەکان:
ئاگایی خودی،
زمانی شیعری،
دەوڵەت/نەتەوە،
ناسیۆنالیزم،
سیاسەتی نێوانخودی

پوختە

ناسیۆنالیزمی شیعر تێزێکە سەبارەت بە دەرکەوتنی خود-ئاگایی سیاسی کورد لە مێژووی هزردا، لە پێناو مانابەخشین بە بوون و شوناس لە چوارچێوەی وێنای دەوڵەت/نەتەوە بەرەو نیشتمان یان کیانێکی ویژدانی. شاعیرانی پێشەنگی ئەم رەوتە (خانی، حاجی، ئەحمەد موختار جاف، قانع و بێکەس) دامەزرێنەری ئاگایی خودیی و پرۆژەی بەسیاسیکردنی زمانن، هەوڵیانداوە دەستکاری ئەو واقیعە بکەن کە وەک حەقیقەت دەرکەوتووە. لە دیدی ئەوان دۆخی سیاسی کورد بەرهەمی گوتاری سیاسی دەسەڵاتی زاڵی "ئەوانیتر"ی سەر کوردستان بووە. لەم سۆنگەیەوە لە میانی پرۆژەی شیعری سیاسی نەتەوەیی و ئاوێتەیەک لە کۆلاژی ئەفسانە و مێژوو و جوگرافیایەکی خەیاڵکرد، بنەڕەتی ئاگایی کوردیان دارشتووە. ئەمە ئەگەرچی ئاگایی بووە سەبارەت بە سەردەم و زەمەن و بوونی سیاسییانەی کورد لە مێژوودا، بەڵام هاوکات ئاوێتەی کێشەی فەلسەفەی خود philosophy of subject بووە. واتە ئیشکالیەتی سەرەکی لە رەوتی رۆنانی نەتەوە، گیرخواردنیەتی لە چوارچێوەی فەلسەفەی ئاگایی بەو جۆری لە فەلسەفەی رەخنەیی (یورگن هابرماس) دا تیۆریزەکراوە، کە تێیدا خود دەکەوێتە رامان و راڤەی خۆی و جیهان و بەرەو مۆنۆلۆگ و داخران دەچێت. لە کۆنتێکستی کوردیدا کاتێ ئەمە لە رێگەی زمانی شیعری و تەکنیک و فۆرمی ئامادە ئەنجام دەدرێت، کێشەکە ئاستێکی باڵاتری ئاڵۆزیی بەخۆیەوە دەگرێت و دەشێت بیر لەقاڵب بدات و حوکمی پێشوەختە ناوەڕۆکەکەی بجوڵێنێ. بەم جۆرە پەیوەندی نێوان زمان و ئایدیا و واقیع تووشی شێوان دەکات. بۆ دەرچوون لەم تەنگژەیە، فەلسەفەی نێوانخودێتی دەرچەیەک بۆ پەڕینەوە بەرەو سیاسەتێکی ئەلتەرناتیڤ دەکاتەوە کە ئەرگۆمێنتخوازی و زمانی هاوبەش و دیالۆگ بنەڕەتەکەیەتی بە ئاراستەی کردە و شۆڕش و دەرچوون لە ئەمری واقیع.

پرۆژەی ناسیۆنالیزم کە هەمان دروستکردنەی نەتەوە و دەوڵەتە، لە کۆنتێکستی کوردیدا بەهۆی داخرانی بیاقی نێوانی inter و کاملەنەبوونی پرۆسسی بەسیاسیکردنی هاوبەشەکان و ویستی ئازادی خودەکان، لە جیاتی "بەرەی یەکبوونی نەتەوەیی" کە دوائامانجی بونیاتانی نەتەوە/دەوڵەتە، بە ئاراستەی حزبی دەسەڵاتگەرا چووە کە کوردی لە رووی شوناس و ئینتماوە زیاتر پارچە پارچە کردوە، ئەمەش وەک واقیعگەرایی لێکدراوەتەوە، نەک دەرکەوتنی واقیع لە ئاگاییدا.

About the Journal
ZANCO Journal of Humanity Sciences (ZJHS) is an international, multi-disciplinary, peer-reviewed, double-blind and open-access journal that enhances research in all fields of basic and applied sciences through the publication of high-quality articles that describe significant and novel works; and advance knowledge in a diversity of scientific fields.
https://zancojournal.su.edu.krd/index.php/JAHS/about

پێشەکی:

ناسیۆنالیزم هەم بەرهەمی مەعریفەیە و هەم ئەکتێکی سیاسییە بۆ دروستکردنی گوتارێک لە دەرەوەی چەمکی نەتەوە. ئەم گوتارە لە کۆنتێکستی ڕۆژئاوادا خاوەن هەندێ توخمی تایبەت بە خۆیەتی کە وا دەکات دواجار لە دەوڵەت/نەتەوەدا بگاتە ئاستێکی باڵا، بەڵام ئەمە دەرکەوتەکانی لە کولتووری سیاسی گەلانی تر جودایە، هەربۆیە دەبێ سەرنج لە توخمە پێکهێنەر جیاوازەکانی بدرێت.

لەم توێژینەوەیەدا هەوڵدراوە ڕەوتی دەرکەوتنی خود-ئاگایی نەتەوەیی کە کرۆکی ئاگایی هەمەکی بزووتنەوەی سیاسی کوردە شیبکرێتەوە، بە تایبەتی کاتێ ئەم ئاگاییە لە بنەڕەتدا لەسەر شیعر دامەزراوە و کاریگەری ڕاستەوخۆی لەسەر خەیاڵدانی کورد هەیە. لێرەدا زمان وەک بنەڕەتی ئاگایی، ڕۆڵی سەرەکی دەگێڕێت لە هەڵپێکان و گەشەی نەتەوە دا. لە دیوانی ناسیۆنالیزمی کوردی یان پۆیەتیکا ناسیۆنالیزم poitika Nationalism، خودی شاعیر دەبێتە ناوەندی بیرکردنەوەیەک کە لەناو خۆی و لە چوارچێوەی قافیە و دێڕە شیعرەکاندا دەردەکەوێت؛ دەیەوێت گوزارشت لە یەکەیەکی مرۆیی بکات و وێنایەکی یەکانگیر و هاوتای سیاسی و کولتووری لێدروست بکات.

ئەگەر لە مێژووی سیاسی کوردستاندا بیرۆکەی ناسیۆنالیزم لە ڕووی مەعریفییەوە هاوکاتە لەگەڵ سەرهەڵدانی لە ڕۆژئاوا، لێ ئەم چوونیەکییە لە سەرەتا نەبووتە هۆی هاوتایی لە دەرەنجامەکان و کورد بە پێچەوانەی نەتەوەکانی تر نەیتوانی لەسەر بنەمای ئایدیای ناسیۆنالیزم دەوڵەت/نەتەوەی خۆی دروست بکات. خاڵی جیاواز و جەوهەریی پرۆژەی ناسیۆنالیزمی کورد کە وادەکات سیمایەکی تاقانە بەم ڕەوتە ببەخشێت، چەقبەستنیەتی لە ناو "شیعر" و "گوتاری شیعری"دا. لێرەدا ئەوەی دیزاینی ئاگایی و ناخود-ئاگای تاکی کوردی کردووە و بووەتە هۆی ئەفراندنی "شوناس"، دیدگای شاعیرانی کورد بووە بۆ "سوبێکت -الذات" یان "خودیی" کوردی. کاتێ ئەمە لەگەڵ چەمکی سیاسەت دا ئاوێتە دەبێت، ڕەنگرێژی ڕەوتە سیاسییەکە دەکات. بەڵام بە هۆی شێواوی گوتاری سیاسی بۆ "خود" لەپرۆسەی گەیشتن بە "نەتەوە" و یەکانگیری، نەیتوانیوە بگاتە دوائامانجی خۆی.

1-گرفتی توێژینەوە:

ئەگەر خودی نەتەوەیی وەک لە چوارچێوەی فەلسەفەی ئاگایی یان سوبێکت دا سەیر بکەین و لە دووتوێی دیوانی شیعردا بەداوی ڕاڤەی نەتەوەیی دا بگەڕێن کە بنەڕەتی ئاگایی سیاسی کوردە، ئەوا بەپێی ئەوەی ئەم خودە، بە تەنیا خەریکی ڕامان و ڕاڤەی خۆیەتی بەروە ناسیبوون دەچێت و ڕێگەی دەرچوون هەنگاونانە بەرەو کردە یان پەیوەندی نێوانخودی intersubjectivity کە هەمان سیاسەتی ڕادیکاڵە.

2-گریمانەی تویژینەوە:

توێژینەوەکە گریمانەی ئەوە دەکات شاعیرانی کورد هەر لە سەدەی حەڤدەوە نوێنەرایەتی پرۆژەی ناسیۆنالیزمی کوردی دەکەن، ئەم پرۆژەیە سەرەڕای کاریگەربوونی لە سەر ئاگایی کۆیی لە قۆناغە جیاوازەکاندا و سەرەڕای دەوڵەمەندبوونی بە هۆی بەسەنتەرکردنی "پرسی زمان"، بەڵام لە سنووری مۆنۆلۆگ یان یان خودسەنتەری دەرباز نەبووە و هەر بۆیە نەبووە بە سیاسەت بە مانای دیالۆگی بەردەوامی نێوانخودەکان.

3- سنووری توێژینەوە:

سنووری توێژینەوەکە شیعری سیاسی شاعیرانی کورد (ئەحمەدی خانی و حاجی قادری کۆیی و ئەحمەد موختار جاف و قانع و فایەق بێکەس)ە وەک نموونەی دیار و باڵای پرۆژەی ناسیۆنالیزمی کوردی و ئیشکالیەتی پرۆژەی بونیادنانی دەوڵەت و نەتەوە. دیارە گەلێک شاعیری دیکەش لەم بوارە دا بەرهەمیان هەیە کە یان ناکەونە سەردەمی ناسیۆنالیزم یان هزریان هاوتا و تەواوکاری ئەمانە.

4-گرنگی توێژینەوەکە:

ناسیۆنالیزم و پرۆژەی بونیاتنانی نەتەوە بۆ کورد وەک نەتەوەیەکی گەورەی بێدەوڵەت لە جیهاندا، ئەگەر قوڵاییەکی هزری پێبدرێت، هەم ئاستی ئاگایی تاکی کورد بەرزدەبێتەوە، هەم زمانی گوزارشتکردن لە خۆی گەشە دەکات. ئەفراندنی نەتەوە کرۆکی دەوڵەت پێکدێنێ و بەردەوام گرنگی زانستی و کردەیی خۆی هەیە، سەرەڕای بەگوندبوونی جیهان لە سەردەمی گلۆبالیزەیشن دا، بەڵام لە جیهانی سیاسەتدا لە سەر ئاستی دەرەکی ئەوەی قسەی کۆتایی دەکات دەوڵەت/نەتەوەکانن و لەسەر ئاستی ناوەکیش هەم کولتوری باڵا و هەم شوناس دەخولقێنێت

5-میتۆدی توێژینەوە:

لەم توێژینەوەیە دا هەوڵدەدرێت میتۆدی شیکاری- ئاوێتەیی و میتۆدی شیکردنەوەی گوتار بەکار بهێنرێت و بە پشبەستن بە تیۆری کردەی پەیوەندیکاری یورگن هابرماس theory of communicative action و ڕوانگەی بۆ نێوانخودێتی هەوڵی شیکردنەوەی خودی نەتەوەیی دەدرێت.

1- خود-ئاگایی self consciousness و چوارچێوەی زمان

1-1- کێشەی زمان و ئاگایی خودی

پەیوەندی تێکچڕاژاوی نێوان زمان و ئاگایی، پێویستی بە وردبوونەوە هەیە، بە تایبەتی کاتێ ئەم ئاگاییە دەرکەوتەیەکی گرنگی هەیە بە ناوی ئاگایی نەتەوەیی. دەشێت بەم پێناسە سەرەتاییە دەست پێ بکەین کە پێیوایە زمان سیستەمێکی عورفیی سیمبۆلە دەنگییەکانە کە خەڵک بۆ پەیوندیکردن بەکاریدێنن. (انیس، ١٩٧٠، ١١) لێرە دا هەم عورف و هەم پەیوەندی، جۆرێک لە سیستەم و سیمبۆل دروست دەکات و دواتر کۆدەنگی لەسەر دروست دەبێت وەک رایەڵەیەک بۆ لێکتێگەیشتن. بەڵام ئەو پرسیارەی کە دەشیت بێتەئارا ئەوەیە کە ئایا ئەم رایەڵە خۆی پێدراوێکی سەربەخۆیە یان بەشێکی دانەبڕاوە لە جیهانی هۆشەکی تاک؟

1-1-1- زمان و خودێتی

1-1-1-1-زمان و ئاگایی

لە دیدی هیگڵ زمان بنەمای شێوازی مەعریفەیە، لە چوارچێوەی ئاگایی و زمانی ڕۆژانە دەست پێ دەکات، فۆرمەکانی هزر کە هەمان لۆژیکە لە بنەڕەتدا لە زماندا دەردەکەوێت. (هیجل،٢٠٠٧، ٨٥) واتە شتەکانی دەرەوە کە هەمان واقیعە، وەک وێنە خۆی دەنوێنی و کاتێ فۆرم و دواتر دەنگ وەردەگرن، دەبن بە زمان. هەر بۆیە «زمان ڕەنگدانەوەی بابەتە لە ئاگاییدا». (بیگلو، ١٣٩٧، ٥-٨) لێرەوە ئەم پەیوەندییە دیالێکتیکییەی هیگڵ دروستیدەکات لەنێوان چوارچێوە هزرییەکان کە دواتر سیستەمی زمانە دروستدەکات، زانین بەرهەمدێنێ کە لە هەناوی خۆیدا ئاگایی هەڵگرتووە. لێرە دا زمان و ئاگایی دەبن بە بناغەی دەرکەوتنی واقیعەت، ئەوەی لەجیهاندا دەردەکەوێت لە راستیدا دەرکەوتنیەتی لە زماندا لە ئەبستراکتترن فۆرمی خۆیدا و هەر ئەوەشە مرۆڤ جیادەکاتەوە لە جیهاندا وەک هەبوویەک کە هەر بەرهەمی خودی زمانە. لەم سۆنگەیەوە ئیدی زمان و ئاگایی تەنیا رایەڵی پەیوەندی نین، بەڵکو رۆڵێکی مانابەخشیان هەیە، کە وا دەکات مرۆڤ بوون و شوناسی خۆی دیاریبکات.

هۆسرڵ (١٨٥٩-١٩٣٨) رەهەندێکی قوڵتر بە پەیوەندی نێوان مانا و زمان و بیر دەدات و پێیوایە «"پەیوەندی" و "مانا" لێکجیان و زمان بەرەنجامی کردەیەکی زیهنی خودییە». (فرجی، ١٤٠١، ٣٠٩-٣١٠) لێرەوە "خود"ی مرۆڤ لە بەرانبەر "بابەت" دەرەوەی مرۆڤ، کە هەمان جیهانە ئەولەویەت وەردەگرێت. هۆسرل رایوایە ئاگایی بریتییە لە پەیوەندی نێوان خود "نۆیسیس" واتە کردەیەک کە مانا دروست دەکات و بابەت "نۆیما" واتە خودی مانا، و ئاگایی بەردەوام ڕێکی و نەزم بەم شتانە دەبەخشێ. (welton,1999,8) هەر بۆیە لای ئەو ئاگایی سەنتەری بیرکردنەوە و ئەمەش واتە پەیوەندی نێوان "خود" و "ئەزموون" کە لە ئاگاییدا دەردەکەوێت، "ئاگایی"ش واتە هۆشیار بوون سەبارەت بە شتێک یان بابەتێک، کە لای تاکێکی خود-ئاگا دەردەکەوێت، هەر بۆیە لای هوسرڵ «بونیادی خود-ئاگایی قووڵترە لە بونیادی عەقڵ و هەست، کاتێ ئاگایی بە ئاراستەی شتە جۆراوجۆرەکانی جیهان دەچێت یان دەیاننوێنێتەوە». (اسمیت، ١٣٩٤، ٣١) ئەمەش نەک لەناو جیهان بەڵکو لە ناو زەمەن دا ڕوودەدات. (هوسرل، ٤٨٦)

ئەوەی لێرەدا گرنگە ئەوەیە کە خودی مرۆڤ بەبێ مانا و دواتر کردە یان پەیوەندی مانادار ناتوانێ گوزارشت لە شوناسی خۆی بکات و بگات بە پلەی خود-ئاگایی و ئەمەش وجودی خودی مرۆڤ دەخاتە ژێر هەڕەشەوە. هەر بۆیە میشێل فۆکۆ (١٩٢٤-١٩٨٦) جەخت دەکاتەوە کە پەیوەندی قووڵ لە نێوان "ئاگایی" و "خود" هەیە کە لە ڕێگەی زمانەوە دروست دەبێت، کە خۆی لە چوارچێوەی گوتاردا دەردەخات و پێیوایە «زمان سەبارەت بە هەموو مەعریفەیەک پێگەیەکی سەرەکی هەیە و ئەستەمە شتەکانی ئەم جیهانە دروست بکرێت بە بێ زمان». (فوکو، ١٩٩٠، ٢٤٧) ئەمەش واتە زمان کاریگەری لەسەر دیزاینی واقع و شتەکانی جیهان هەیە، بە جۆرێک لە پەیوەندی نێوان واقع و زهن دا ئەولەیەت بە زهن دەدات کە رێکخستن و نەزمی شتەکان و پەیوەندییە کۆمەڵاتییەکان ڕێکدەخات. لێرە دا "بواری کۆمەڵایەتی و سیاسی" دەکەوێتە ژێر کاریگەری "زمان و هزر" یان زهنی مرۆڤەکان کە بەناو تانوپۆی مێژوو دا شۆڕ دەبێتەوە هەر وەک چۆن سێرڵ باسی یەکێتی نێوان "دەرکەوتە appearance" و "واقیعreality " دەکات و پێیوایە ئاگایی بووناسانەی خودییە نەک بابەتی. (ذاکری و حسینی، ١٣٩٣، ٧٨) کەواتە زمان بنەڕەتی ئاگاییە، و مەعریفە دەیگۆڕێت بۆ خودئاگایی و مانا دەبەخشێت بە پەیوەندی نێوان تاک و واقیع و بوونی "خود" لە جیهاندا پێناسە دەکات. ئەم تێگەیشتنە فەلسەفییە کە بەشێکی گەورەی میراتی فەلسەفەی رۆژئاوا پێکدێنێت، لە دیدی هابرماس یەکێکە لە ئیشکالیەتەکانی

هزری فەلسەفی کە ئەو بە کێشەی "فەلسەفەی خودیی یان ئاگایی" ناوزەدی دەکات، کە لە راستیدا بریتیە لە کێشەی نێوان جیهان و راڤەکردنی جیهان لە ڕێگەی زمانەوە کە "خود" بە تەنیا رۆلی سەرەکی تێدا دەگێڕیت، بەو پێیەی لە ڕێگەی زمانیەوە دەتوانێت جیهان و خۆی بناسێت. ئەگەر ئێمە ئەمە بە زمانی شیعری و جیهانی شاعیرەکان پەیوەست بکەین ئەوا کێشەکە رەهەندێکی ئاڵۆزتر وەردەگرێت.

2-1-1-1- کێشەی فەلسەفەی خودی

بنەمای فەلسەفەی خودێتی بۆ کۆجیتۆی دیکارتی واتە "من بیر دەکەوەمە، کەواتە هەمر" دەگەڕێتەوە، چونکە پێیوابوو ئەمە رستەیەکی جەبرییە. (دیکارت، ١٩٨٨، ٣٨) واتە خود لە بەرانبەر جیهان ئەگەر گومان لەهەموو شتێک بکات لە پەیوەندی خۆی و دەرەوە ئەوا ناتوانێت گومان لە خۆی و بیری خۆی بکات. جەخت دەکاتەوە ئەگەر نکۆڵی لە هەموو ئەو شتانە بکەین کە نایەقینن وەک بوونی جیهانی دەرەکی و بوونی ئەوانیتر، بەڵام ناشێین نکۆڵی لە بوونی بوونەوەرێک بکەین کە ئەمر بیرانە دەکاتەوە. (جنیفیات، ١٩٨٨، ٣٧) ئەمر بوونە ئەبستراکتەی دیکارت لە خۆیدا و بۆخۆی هەیە و بنەمایەکی جێگیری هەیە بۆ یەکێتی نێوان خود و ئاگایی و بیر کە زمان بەیانی دەکات.

هابرماس بە پشت بەستن بە تێزێکی هیگڵ کە جەخت دەکاتەوە پەیوەندییەک هەیە لە نێوان دیالێکتیکی سیمبۆلە زمانییەکان، کار و کارلێکە کە چەمکی روح دیاریدەکات. (وایت،١٣٩٣، ٣٠ و Habermas,1973,147) روح ناوندێکە 'من' و 'ئەویتر' تێیدا پەیوەندی دروست دەکەن، نابن بە 'خود' بەبێ پەیوەندی نێوانیان و لە ڕێگەی قسە و وتەوە پەیوەندی نێوانکەسی دروست دەبێت. (هابرماس، ١٣٨٤، ٤٥٥) بەمر جۆرە هابرماس دەیەوێت لە فەلسەفەی هیگڵ ئەو هێڵە هزرییە گەشە پێبدات کە 'من' یان 'خود' لە ئاوێتە بوونی هەمەکیەت و هەندەکیەتدا بەرجەستە دەبێت دیالێکتیکی خود-ئاگایی هیگڵ رەخنەگرتنە لە شوێنگەی تاکێک کە لە ڕێگەی رامان لە خۆی و ئەزموونی خۆیدەیوێت جیهان لە ڕێگەی زمانەوە راڤە بکات. ئەزموونی رەسەن لای هیگڵ دەرەنجامی کارلێکە. (میلر، ١٣٨٤، ٨٨ و *Habermas,Ibid.,p 151*) ئەمەش واتە بیری خودە تەنیا و دووڕەپەرێزەکان و ئەزموونی تاکایەتی لە خۆیدا جەهەری کێشەی فەلسەفەی ئاگایی دروست دەکات. رەخنەی هابرماس لەمر فەلسەفەیە ئەوەیە کە 'خود' بۆ سەلماندنی بوونی خۆیی و خود-ئاگایی پێویستی بە خودێکی تر نیە و لەبەر ئەوەی لە فەلسەفەی ئاگاییدا پرۆسسی زانین و ئاگایی لە سەر بنەمایەکی گوماناوی منێکی ترانسێندێنتاڵ دامەزراوە و نەک لەسەر بنەڕەتی زمانی هاوبەشی رۆژانەی خودەکان و کارێکی نێوانیان، ئیدی دامەزراندنی 'من' لەسەر رامان و تەئەمولی منێکی تاک و گۆشەگیرە لە جیهانی ناوەکی خۆیدا. ئەمر خودە ئەگەر ئاگاییەکی رەسەنیش بەرهەم بێنیت، ئەوا هەر سەر بە جیهانی سوبێکتیڤە و ئەمر ئاگاییە خودییە کاتێ زمانەکەی شیعر بێت، ئەوا جگە لە راوەستان لەسەر ئەزموونی خودێتی هاوکات لە ناو سنووری زمان و چواچێوەکانی شیعریشدا گیردەخوات.

2-1-1- شیعر وەک دەرکەوتەی زمانیانەی خود-ئاگایی

1-1-2-1-شیعر و قاڵبی ئامادە

شیعر دەرکەوتە پەتییەکەی زمانە، کە چڕبوونەوەی مانایە لە زمان و 'خود' هەوڵدەدات لە هزری خۆیدا وێنای دونیای پێبکات و مانای پێبەخشێت. پەیوەندی نێوان "فەلسەفەی ئاگایی" و شیعر کاتێکە کە بە هۆی سنووری شیعرەوە سنوورەکانی جیهانی من و ماڵی من دیاری بکرێت، کە هەمان واقیعە کە دواجار دەبێتە بەستێنی دروستبوونەوەی خود-ئاگایی. ئەمر ئاگاییە لە دوو ئاست دا کێشەزایە؛ هەمر چوارچێوە ئامادەکان حوکمی بەسەردا دەکەن و هەمر لە ژێر تیشکی وێنەکان بەشێک لە حەقیقەتی خۆی ون دەکات. ئەمر دیدە لە راستی دا لە مێژووی فەلسەفە بە ئەفلاتون دەست پێدەکات وەک رەوتی دوورکەتنەوە لە حەقیقەت.

ئەفلاتون پێیوایە شیعر لەبەرانبەر "ئایدیا"ی رەسەن و ئەبەدی، تەنیا "دەرکەوتەکان" دەخاتەڕوو، بە قۆناغ لە حەقیقەتەوە دوورە، هەر بۆیە بە"لاسایی" ناوزەدی دەکات، «چونکە ناتوانێ ماهییەتی راستەقینەی شتەکان بناسێت و تەنیا دەرکەوتە و رووالەتە». (افلاطون، ١٣٨٠، ١١٦٧- ١١٧٤ هەروەها أفلاطون، ١٩٩٤، ٤٤٤-٤٥٠) هەربۆیە نەیارێکی مەترسیدارە، ئەمەش پەیوەستە بە باڵادەستی ڕیتۆریکا و ڕەوانبێژی بەسەر ئەرگۆمێنتی لۆژیکی و دیالێکتیکادا، ئەمەش لە شیعر دا دەست ناکەوێت بەڵکو فەلسەفەی دیالێکتیک کە بەداوی حەقیقەتی پەتیدا دەگەڕێت. ئەفلاتوون پێیوایە ئەگەر بێتو قاڵبە شیعرییەکە لە شیعر داماڵی، بێگومان دەتوانی حەقیقەتەکەی ببینی لە حاڵەتی گۆڕانی بەرەو پەخشاندا. (أفلاطون،٢٠١٧، ٥٠٢) هەر بۆیە لەبەرانبەر هۆنەرانی خورافاتدا، دەبێ "بیر" و "سیاسەت" واتە ژیانی شار رزگار بکەین. (اليوسف، ٢٠٠٧، ٢٢-٢٥) کەواتە دژایەتی ئەفلاتون بۆ شیعر پەیوەستە بە زمانێک کە کۆپییەکی ناڕاستە، ئەوە جگە لەوەی لە جیاتی بەشداری لە گفتوگۆی ناو پانتایی گشتی شار خەریکی لاساییکردنەوەی حەقیقەتە. ئەرستۆش پێیوایە ریتم و زمان و هارمۆنی هونەر و شیعر پێکدێنن. و "بیرۆکە"یەکە بە هۆی ئامرازی جیاواز یان بابەتی جودا یان

فۆڕمی جیا دەردەبڕێت، (ارسطوطالیس، ١٩٥٣، ٥ و ٢١) و(ئەریستۆ، ٢٠٠٩، ٢٨-٢٩) و ئەو پێیوایە بە هۆی بەکارهێنانی زمانی پاراو و رستەی کاریگەر لەسیاسەتدا دەبێت بە دیماگۆجی، بەڵام ئەگەر پەیوەستی بکەین بە فەلسەفەی ئاگایی، ئەوا فۆڕم و ریتم ئاڕستەی زمان دەکات و کێشەی سەرەکی ئەوەیە ئەگەر حەقیقەت داخوازی سەرەکی فەلسەفە و بیرکردنەوە بێت ئەوا لە ڕێگەی زمانی شیعرییەوە، حەقیقەتی پشت خوازە و میتافۆر کە زمان لە جەوهەری خۆیدا هەڵگرتووە، هەم لە ڕێگەی کۆپی و هەم بە هۆی قاڵبەکانەوە کە فشار دەخەنەسەر وشە و ئایدیاکان، ماناکانیان بەرتەسک دەکەنەوە. فۆڕمیش هەم سنووردارە و ئامادەیە و هەم سەر بە جیهانی کۆپییە، بە پێچەوانەی جیهانی ئایدیا. چەمکی تەکنیکە کە ئێمە وەک "قاڵبی شیعری" بەکاری دەهێنین کە دەبێتە شوێنی لە قاڵبدانی بیرۆکەکان.

2-1-1—2- شیعر و بیر

ئیشکالیەتی نێوان شیعر و فەلسەفە کە زمان و حەقیقەت سەنتەرەکەیەتی لە فەلسەفەی هاوچەرخیش دا جێگەی بایەخە. هایدگەر بە پێچەوانەی ئەفلاتون مەترسیداربوونی هونەری شیعر بۆ ئەوە دەگەڕێنێتەوە کە «کە بە مانا جەوهەرییەکەی رەسەنترین هونەرە». (هایدغر، ٢٠٠٣، ١٤٧) چونکە ماهییەتی زمان کەشف دەکات. (توفیق، ٢٠٠٢،) لای ئەدۆنیسیش شیعر پلەیەکی باڵاتر وەردەگرێت رووداو تێدەپەڕێنێت و دەیگۆڕێت بۆ سیمبوڵ و بە ئەبەدی دەکات، ئامرازێک نییە بۆ زیندانی کردنی شاعیر و راکردن لە واقیع، بەڵکو هەوڵە بۆ سڕینەوەی سنوورەکان. (ادونیس، ١٩٧٣، ١٣٧) کەواتە هەر چەندە شیعر لەسەر خەیاڵ و وێنەی شیعری میتافۆڕی دامەزراوە و فەلسەفە وجود کەشف دەکات. (قطوس، ٢٠٢١، ٤٥) بەڵام دەشێت قەسیدەیەکی شیعری گوزارشت بێت لە حەقیقەتێکی گەورە. (المكاوي، ٢٠١٧، ٧٠-٨٢)

کەواتە ئەگەر کێشەکە پەیوەست بێت بە بەرهەم نەهێنانی حەقیقەتی واقعی بە مانا ئەفلاتونییەکەی یان کەشفکردنی ماهیەتی وجود بە مانا هایدگەرییەکەی، بەڵام لە ناو ئەو بازنەیەدایە کە هابرماس بە تێگەیشتنی 'خودی' وەسفی دەکات، واتە خودێک کە بە تەنیا رووەو جیهان راوەستاوە، واتە «سکاڵای تاکی هەستیار و هونەرکارە لەگەڵ دەروونی خۆیدا». (محەممەد، ٢٠١٠، ٨٩) و دەبێت بە «ئاوێنەی خودی شاعیر و مۆنۆلۆگی نێو خودی شاعیر». (حەسەن، ٢٠٢٢، ١٠) ئەگەر زمان هەروەک فیختە ئاماژەی بۆ کردووە نەتەوە دێنێتەبوون. (فیختە،١٩٧٩، ٨٧) یان وەک فۆکۆ جەختی لەسەر دەکات ڕێسای ئامادە بێت کە حوکم بە سەر تاکەکاندا دەکات، ئەوا شیعر بە تایبەتی لە فۆڕمی تەمسیلی و کلاسیکی خۆیدا کە ڕیتم و کێش و سەروا و ئاوازی ناوەکی حوکم بە سەر بیرۆکەکاندا دەکات، هزر دەخاتە ناو چوارچێوە ئامادەکان و بەشێکی دیاری سەربەخۆ و پەیوەندی نێوان وشە-واقع دەشێوێنێ. هەر وەک گۆران دەڵێت: "هەرچەند دەکەم ئەو خەیاڵەی پێی مەستم/ بۆم ناخرێتە ناو چوارچێوەی هەڵبەستم". (گۆران،١٣٨٦، ١١٣)

بەم چەشنە ئەگەر زمان بنەڕەتی ئاگایی و شیعر قاڵبێکی ئامادە بێت، ئەوا ئەم مەعریفەیەی بەرهەمدێت سەبارەت بە خود، لە ئاگایی خودییەوە دەبێت بە جۆرێک مۆنۆلۆگ و ئەگەر ئەمە پەیوەست بکەن بە سەرهەڵدان و گەڵاڵەبوونی خودی کوردییەوە، دەبینین شیعر ڕۆڵی سەرەکی تێدادەگێڕێت، چونکە لەناو کورد دا تا ئاستێکی زۆر گوزارشت لە نەتەوە و شیعر ئاوێتەی یەکتر بووە، بە جۆرێک هەر وەک حەسەنی قزڵجی دەڵێت: نەتەوەی کورد بۆ هەموو جۆرە کارێکی گرنگ چ شەڕ و شۆڕ و چ عەشق و دڵداری چیرۆکیان لێگێڕاوەتەوە و پتریش وا بووە بە شیعر گوتراون و یان پێیانوتووە "بەیت". (خانی، ٢٠٠٨، ٢٦٥) بەم چەشنە هەرچەندە شیعر لە خودی خۆیدا داهێنانێکی زاتی مرۆڤە و دوانی "خودە" لە پەتیترین دۆخی خۆیدا و وردترین ڕامانە سەبارەت بە بوون و جیهان و مرۆڤ و تەنانەت دەرکەوتەیەکی گرنگی ناخود ئاگایە کە زمان و ئاستەکانی، دەبن بە بەشێک لە خودئاگایی تاک و دەتوانێت جیهانی خۆی پێبنوێنێتەوە و گوزارشتی لێبکات، بەڵام لە ئاستی دادخوازی "خود"ێک دەرناچێت، کە لە ئاستە هەر باڵاکەی دا نوێنەرایەتی "خودی نەتەوەیی" کردوە بە مانا سیاسییەکەی.

2-1- ناسیۆنالیزم وەک راڤەی خودی نەتەوە

2-1-1- ناسیۆنالیزم و رۆنانی نەتەوە

پەیوەندی خود-ئاگایی و شوناس وەک ژێرخانێک کە نەتەوەی لەسەر دادەمەزرێت، پرسێکی وجودییە و دەپەڕێتەوە بۆ بواری فەلسەفەی سیاسی، چونکە ئاگابوون سەبارەت بە لەپێشتربوونی چەمکی رەچەڵەک و خوێن یان ویست و بژاردەی تاکەکەس کە لە جەوهەردا پرسێکی زهنیە لە رۆنانی نەتەوە لە چوارچێوەی فەلسەفەی خودیی دا تیشکی دەخرێتەسەر.

ناسیۆنالیزم، چ وەک تیۆر و بوارێکی زانستی چ وەک دەرکەوتەکانی خودئاگایی کە رەهەندی سیاسی وەردەگرێ لە پەیوەندی نێوان خود و ئەوانیتردا، چەمکێکی فرە رەهەندە. رەگە قوڵەکەی گرێدراوی مۆدێرنیتە، چونکە لە دوای سەردەمی رۆشنگەری لە سەر

ئاستی سیاسی دەسەڵاتە خۆجێی و نەتەوەییەکان لە ئەورووپا سەرهەڵدەدەن و لە سەر ئاستی تاکەکەسیش خود-موختاری بە مانا کانتییەکەی دێتە ئارا واتە «خودێکی پێگەیشتو و ئۆتۆنۆمێکی عەقڵمەرجەع». کە دەبێتە پارادایمی ناسیۆنالیزم ڕیشەی ئایدیای دیاریکردنی مافی چارەنووسی خودە بە دەستی خود. (ڕەفیق، ١٩٩٧، ٦١-٦٩) ئەمە گۆڕانکاری لە بەها و ئینتما لە لایەک و خودئاگایی تاکەکان لە لایەکی ترەوە دروستکرد و سەرەتای لەدایکبوونی بەهای تایبەت بوو کە لە گوتاری ناسیۆنالیستی دا ڕەنگی دایەوە.
بەم جۆرە ئاگایی ناسیۆنالیستی بوو بە رایەڵەیەکی مانابەخشی لە پەیوەندی نێوان خەڵکدا، کە پێشتر بنەڕەتێکی ئایینی هەبوو، هەربۆیە «سیحری ناسیۆنالیزم گۆڕینی "بەخت" بوو بۆ "چارەنووس"». (اندرسن، ١٩٩٩، ٢٠) لێرەوە مافی دیاریکردنی چارەنووس و دروستکردنی دەوڵەتی عەقڵانی مۆدێرن و دونیایی، بە مانای دووبارە پێناسەکردنەوەی پەیوەندی نێوان"خەڵک" و گوتاری دەسەڵاتی سیاسی بوو کە رووی کردە خۆیەتی و خۆجێیبوون و بوونی کۆگەرای تاکاکەن لە پارچە زەوییەکی دیاریکراوی دونیادا.

1-2-1-2- "ویست" و "خودی" نەتەوەیی:

کۆبوونەوەی "خەڵک" لە دەوری یەکتر وەک دیاردەیەکی کۆمەڵایەتی، پەیوەستە بە شوێن و نیشتەجێبوونەوە و کەمتر ڕەهەندی سیاسی وەردەگرێت، تا ئەو کاتەی لە گوتاری سیاسیدا دووبارە پێناسە دەکرێتەوە یان لە فۆرمێکی تر دا دەردەکەوێت بەناوی "گەل"، واتە کۆمەڵێک مرۆڤ لە کۆمەڵگەیەکدا کە خۆیان دووبارە دەکەنەوە بە بێ دابڕان لە رووی روحی و سروشتییەوە. (فیختە، ١٩٧٩، ١٤٧) بەڵام کاتێ لە ڕێگای گوتاری سیاسییەوە گۆڕان لە شوناس و تێگەیشتن لە ئینتمای خەڵک دروست دەبێت بۆ خۆیان کە لەراستی برییتیە لە گۆڕانی ئاگایی سەبارەت بە خود و هەموو ئەو شتانەی بایەخدارن ئەوا "نەتەوە" سەرهەڵدەدات، کە لەگەڵ مۆدێرنیتەدا دەبێت بە «جەوهەری شتە هاوبەشەکان». (رێنان، ٢٠٠١، ١٨٦-١٨٧) ئەم هاوبەشانە هەم دەتوانێت بنکۆڵکردنی رابردوو بێت کە دواتر لە "گوتاری مێژوویی" دا بەرجەستە دەبێت، هەم دەشێت بەشێک بێت لە ئەفسانە و یادەوەری کە لە دووبارە داڕشتنەوەوە خاڵە چونییەکان وەک خسڵەتی گشتی نەتەوە پێناسە بکرێن.
بەم جۆرە ناسیۆنالیزم گۆڕینی چەمکی "خەڵک"ە یان هۆز یان خێڵە بۆ چەمکێکی نوێ، واتە "نەتەوە nation" کە لە سەر بنەڕەتی ئاگایی سەبارەت بە "خود" دامەزراوە و زمان و ئایدیۆلۆژیا بەرهەمهێنەریەتی. ئیدی نەتەوە دەبێت بە یەکەیەکی ئۆرگانی، کوتلەیەکی کۆنکریتی و پەیوەندی زمانیی، کە مێژوو تۆکمەی کردووە (الحصري، ١٩٨٧، ١٥٥) و سیاسەت لە فۆرمی دەوڵەت/نەتەوە و بەسەنتەرکردنی رۆڵی ئینتمای هاووڵاتیبوون بەرجەستەی دەکات (هوبزباوم، ٢٠٠٨، ١٥٦) بەم جۆرە ئەگەر لە سنووری خاکێکی داپاریکراودا، بەو مەرجەی گەڵاڵەکردنی خودی نەتەوەیی لەسەر بنەڕەتی ویستی ئازادی تاکەکان بۆ شوناسی خۆیان هاتبێتەئارا، ئەوا دەبێت بە دەوڵەت/نەتەوەی مۆدێرن.

1-2-1-3- شوناس و زمانی نەتەوە

پەیوەندی فۆڕمی نەتەوەیی بە شوناس لە ڕاستیدا لە پەیوەندییەوە دەردەچێت بۆ دیالێکتیکی نێوان فۆڕم و ناوەرۆک، واتە لەسەر ئاستی ناوەکی توخمەکانی ناوەرۆک کە شوناس پێکدێنن فۆڕمی ناسیۆنالیزم یان نەتەوایەتی تاکەکان لە گرووپدا دیاریدەکەن و ئەمەش زمان و ناخودئاگای و دەرکەوتە ئایدیۆلۆژیەکانی دەگرێتەوە. شوناس ئەو پێناسەیە کە لەسەر خۆت قبوڵی دەکەی و دەتەوێت، واتە «شوناس ماهیەتی مرۆڤە». (جوزیف، ٢٠٠٧، ٣) هەر وەک لە تیۆرییەکانی (باختین) دادەردەکەوێ زمان بچووکترین گۆڕانی کۆمەڵایەتی تۆمار دەکات و ئاماژەیە بە ڕەوتی گوتارسازی کۆمەڵایەتی. (سەجادی، ٢٠٢٠) چونکە مانا لە وشە و پرسەکاندا نییە، بەڵکو پەیوەستە بە رەوشی کۆنتێکستەوە، ئەمەش کاتێ سیاسەت ئاراستەی بکات دەتوانێ بەردەوام ناوەرۆکی شوناس دەستکاری بکات. لەسەر ئاستی دەرەکیش شوناس مانایەکی جیاواز وەردەگرێت و بریتییە لە «پەیوەندی نێوان "خود" و "ئەویتر" لە جیاوازیدا». (وەلی، ٢٠٠١، ٨٨)
کەواتە ئەو شوناسەی کە بەردەوام ناوەرۆکەکەی لەلایەن گوتاری سیاسییەوە پڕدەکرێتەوە و خاڵە چونیەک و زۆرتر جیاوازەکانی لەگەڵ "ئەوانیتر"دا بەراورد دەکرێت، هاوبەشەکانی نەتەوە بەهێزتر دەکات. هەربۆیە دروستکردنی "یادەوەری هاوبەش" کە گرنگترین پرۆسەی نەتەوەسازییە، تێیدا هەوڵدەدرێت لە یادەوەری و خودئاگایی تاکەکانی گرووپ، وەکیەکی وەک شتێکی ئەزەلی و سروشتی وێنا بکات. خۆبەرهەمهێنانەوە و گوتاری مانەوە لە بەرانبەر "ئەویتر"دا دەبێت بە خاڵێکی گرنگی کولتوور. هەربۆیە «بنەڕەتی ناسیۆنالیزم ئامادەیی خەڵک، هاوشوناسی ویژدانیی و ئاپۆڕاسازی (الاحتشاد) سیاسییە». (هوبزباوم، ٢٠١١، ٢٨٠-٢٨١) و هۆشیاری و خود-ئاگایی نەتەوەیی دەبێتە «کارکردن لە پێناو بە دیهێنانی کەسایەتی نەتەوایەتی». (هرتز،٢٠١١، ١١) شوناس وەک کۆڵەگەی هاوبەشی نەتەوە، "کە گەشەسەندنێکی خۆکردە، نەک بەرهەمێکی دەستکرد". (هوبزباوم،٢٠٠٨، ١٧٦) پێویستە وەڵامدەری بابەتیەتی دەرەکی بێت و لەسەر بنەمای دروستکردنی هەست و دواتر ئاگایی بۆ یەکەیەکی سیاسی خۆی دەربخات. ئەم یەکە

سیاسییە ئەگەر فەرمی بێت ڕەهەندی یاسایی وەردەگرێت و ئەگەر نافەرمی بێت ئەوا ڕەهەندی رۆحی تێیدا زاڵ دەبێت. لەم نێوەندە دایە زمان ڕۆلی سەرەکی تێدا دەگێڕێت، هەر وەک ئەندرسۆن دەڵێت لە ئەوروپا "دەوڵەتەکان نەتەوەی خۆیانیان تێیدا دۆزیوەتەوە (اندرسن،١٩٩٩، ٨١)

کەوایە ئەگەر خودی نەتەوەیی یان ناسیۆنالیزم لە ئەوروپا بەرهەمی گەشەی واقعی سەرمایەداری و سەرهەڵدانی پنتی بەهێزی دەسەڵاتی خۆجێی و خود-موختاری تاک بێت کە لە فۆڕمی دەوڵەت/نەتەوەدا بە ئایدیالی دەکرێت و زمانەکەی لە ڕێگەی ویستەوە دەبێتە سەرچاوەی ڕۆنانی نەتەوە، ئەوا لە ناو کورددا ئایدیالی دەوڵەت و نەتەوە لە ڕێگەی وێنەی زمانی و شیعرییەوە هەوڵی بەواقعیکردنی دەدرێت کە بنەڕەتێکی سوبێکتیڤی هەیە.

2- دیوانی ناسیۆنالیزمی شاعیرانەی کورد

پەیوەندی شیعری و هەستی نەتەوایەتی یان ئاگایی نەتەوەیی لە ناو کورددا پەیوەندییەکی تۆکمەیە، شاعیرەکان ڕەچەشکێن و داڕێژەری هزری ناسیۆنالیستی کوردن، هەر بۆیە شیعر لە ئەدەبیات و کولتور و دواتر سیاسەتی کوردی دا ڕەهەندێکی قوڵتر و کاریگەرتری هەیە.* هەر وەک مەسعود محەمەد ئاماژەی بۆ کردووە شیعری کوردی بریتییە لە هەموو ئەدەبی کۆنی کوردی، چونکە بێ لە شیعر هیچ بابەتێکی دیکەی ئەدەب، زمانی کوردی بۆ بەکارنەهاتووە، نە لەو چەرخە و نە لەویش پێش و کاریگەری هەبووە لەسەر ژیانی کۆمەڵایەتی قەومایەتی. (محەممەد، ٢٠١٠، ٨٨) کەواتە زمانی شیعری یان ئایدیای ریتمیک گوزارشت لە بوونی نەتەوەیی کوردی دەکات و یان هەر وەک ڤیتگنشتاین دەڵێت: «زمان، سنووری جیهانی من دیاریدەکات». (ویتگنشتاین، ١٣٩٤، ١٠٣) هەربۆیە شیکردنەوەی بونیادی زمان دەبێتە هۆی دۆزینەوەی جیهان و بونیادە لۆژیکیەکەی. ئەمەش هاوتای دیدگای هایدگەرە کە پێیوایە زمان "ماڵی وجودە"، چونکە بوونی مرۆڤ (یان دازاین) لەناو زماندا خۆی دەردەخات و لە بنەڕەتدا «دەرکەوتنی بوونە کە مرۆڤ بەجێی دەهێڵێت، بەو پێیەی واقعێکی زمانییە». (عادل، ٢٠٠٧، ٢٩٠) لێرەوە شیعر و زمان دیزاینەری واقعی نەتەوە یان هەمان وجودی کوردین کە و شیعر دەبێتە بنەڕەتی ئاگاییەک لە نێو کورددا کە سنوورەکانی بە هۆی جیهانی "خودی" شاعیرەوە گەڵاڵە دەبێت، کە ئامرازەکەی زمان و تەکنیکە. لە کێشەی نەتەوایەتی کورددیدا هەر سێ توخمی خاک و ڕەچەڵەک و زمان تێکچرژاون، ئەوە لە کاتێک دایە کە لەرووی ئێتمۆلۆژییەوە جەمال نەبەز پێیوایە وشەی "نەتەوە" لە ڕەتەوە retewe واتە، ڕەچەڵەکەوە هاتووە. (نەبەز، ٢٠٠٨، ٢٣٨) بەڵام زمان مانەوەی هەر دوو توخمەکەی تر دابین دەکات و دەیپارێزێت.

2-1- خانی و حاجی لەبەردەم پرۆژەی دەوڵەت/نەتەوەدا

1-1-2- خانی و گوتاری دەوڵەتسازی

ئەحمەدی خانی (١٦٥١-١٧٠٦) بە چرکەساتی سەرهەڵدانی جەرەقەی هەستی ناسیۆنالیستی و خەیاڵی دروستکردنی کیانێکی سەربەخۆی کورد دادەنرێت، کە وێنەیەکی نوێی بۆ دیاریکردنی بوونی سیاسییانەی خود و ئەوانیتر هەیە. زۆرینەی توێژەرانی کورد بۆ نموونە عیسمەت شەریف وانلی، گیوی موکریانی، جەمال نەبەز، عزەدین مستەفا ڕەسوڵ و سەڵاح سەعدوڵا "خانی" بە سەرەتای هۆشیاری کورد لەمەڕ خۆی و شوناسی نەتەوەیی دەزانن. (بڕوانە: عەلی، ٢٠٠٥، ١٤٤) و هەندێکیش بە ڕەوتێک کە «کە دەچێتە قاڵبی بەرەو ناسیۆنالیزم». (مەریوان، ٢٠٠٥، ٦٤) ناوزەدی دەکەن. بەو پێیەی ئاگایی نەتەوەیی جۆرێکی تایبەتە لە ئاگایی دەستەجەمعی یان هاوکاری بەکۆمەڵ کە رایەڵێک دروست دەکات لە نێوان ئەندامەکانی کۆمەڵ. (هرتز، ٢٠١١، ٢٢) وادەکات خانی وەک بیرمەندی سەردەمی خۆی واتە چاخی ڕابوونی نەتەوەکان و دەرکەوتنیان لە جیهان ببینین، چونکە ئەو ئەم هۆشیارییەی دۆزیوەتەوە کە بریتی بووە لە "شاهەکی جیهان پەناه" کە بشێت تەبایی نێوان نەتەوە و دەوڵەت دروست بکات، کە ڕێک لەو سەردەمە لە هەموو ئەوروپا سەریهەڵدابوو و ببوو بە مۆدێلی زاڵی سیاسەت.

1-1-2- 1- ئەگەر" و مەرجەکانی دەوڵەتی خانی

"ئەگەر" لە زمانی شیعری خانی دا چەمکێکی سەنتەرییە، سەرەتای ڕستەیەکی مەرجییە، دواندنی ئاگایی کوردە بە جۆرێک وەک هۆشدارییە لە ڕووداوێک لە ئاییندەدا ڕوودەدات یان لە پرۆسەی ڕوودان دایە. خانی داهێنەری سەردەمی خۆیەتی و هەڵدەدات لە ڕێگای بەسیاسیکردنی ئەدەبیاتەوە بە تایبەتی لە شیعری (مەم و زین)دا ئایدیا سیاسییەکانی بخاتەڕوو و لە" کول و دەردێ (کوردا) گلەیی لە بەخت و چارە ڕەشی کورد دەکات، هەرچەندە لە دووتوێی شیعرەکانی دا بەشێوەیەکی ناڕاستەوخۆ ئەم مەرامە باس دەکات: "شەرحا غەمێ دڵ دکات فەسانە" (خانی، ٢٠٠٨، ٥٢) ، بەڵام هەموو پرۆژەکە لە ڕاستیدا هەوڵدانە بۆ بە سیاسیکردنی شیعر لە ئاستی مۆنۆلۆگ، واتە ئاستی خودێتی و دەردی دڵ و ئەمە لە زۆربەی دێڕەکانی دا دەبینرێت. لە دژی "چەرخی لەولەب و تالع و ژ خواب هوشیار نەبوونە". (خانی، ٤٢) ئەوە جگە لەوەی بە باشی هەستی بە پێویستی کۆدەنگی ئیتفاق و هەژموونی پادشایەکی

خۆماڵی کردووە لە بونیاتنانی دەوڵەتی نەتەوەییدا. ڕۆڵی فێرکار دەگێڕێت بۆ میرەکان بۆ ئەوەی دامر و دەزگای مەزنایەتی تێکنەچێت. وەک میکاڤیلی، بەڵام شاعیرانە ڕێنمایی "میر" دەکات بۆ ئەوەی حیکمەت و دانایی فەرامۆش نەکەن و قەدری هونەر و قەڵەم (خانی، ٤٢) بزانن، چونکە بڕیاردانی بە هەڵپە و پەلە خومچوونی زۆر خوندکارانی بەستوون، سەروەر دەبێ وەک برینگەری دڵسۆز بێ، لە دەستێکدا نەشتەر بێ لە ئەویتریان تژی لە تۆزی دەرمان و هەتوانی سەر برینان. (پێشەکی هەژار، خانی، ١١-١٢). "میرێ د ب دەوڵەت و فیراسەت/ صاحیب شەفەقەت خودان سیاسەت". (خانی، ٢٠٠) لەمر ڕێگەیەوە دەتوانێت "ئەویتری" نەیار کە لە واقعدا کوردیان چەوساندووەتەوە بکات بە غولامر و بەمر جۆرە واقعێکی ئایدیالی بۆ "خود" دروست بکات و ڕەوشی شێواوی کورد بەسەر "ئەویتر"دا بسەپێنێتەوە کە ئەمەش تەنیا بە پاشا و دەسەڵاتێکی هەژموونی دەکرێت. ئەمەش هاوجووتە لەگەڵ ئەو بۆچوونەی کە پێیوایە ئەگەر ویست یان ڕێککەوتن، یەکانگیری خۆویست و ئینتیما، دڵسۆزی و سۆلیدارێتی گرنگ بێت بۆ ڕۆنانی نەتەوە، ئەوا ترس و تۆبزی و زۆرەملێ فاکتەری گرنگن بۆ هاندان و پاراستنی گروپەکان. (اندرسن وجیلنر، ١٩٩٥، ٣٥)
لەمر ڕێگەیەوە پێیوایە هەمر دین و دەوڵەت دەگاتە لوتکەی خۆی و هەمر زانست و حیکمەت. واتە ئەویش وەک زۆربەی بیرمەندانی ناسیۆنالیزم جەخت لەسەر ئەوە دەکاتەوە کە بۆ ئەوەی شوناسی خۆت دابمەزرێنی کیان یان دەوڵەتە دەتوانی هێڵە گشتییەکانی شوناس و نەتەوە دیاری بکات. هەر وەک ڕێنان ئاماژەی بۆ دەکات نەتەوە پرەنسیپێکی ڕوحییە، واتە خاوەندارێتی لە هاوبەشییەکان کە هەمر قارەمانێتی و هەمر تراژیدیا دەگرێتەوە کە بەشێکی گرنگی دەبێت بە نۆستالژیا و یادەوەری، هەر بۆیە لای ئەوە«نەتەوە نیشانەی ڕابردووە کە لە ئێستادا پوختە کراوەتەوە و نەتەوە ڕاپرسییەکی ڕۆژانەیە». (ڕێنان، ٢٠٠١، ١٩٤- ١٩٥) ئەمە هەمر شەرعیەتدانە بە پاساوەکانی مانەوەی تاکەکان لەتەنیشت یەکتر بەبەردەوامی و هەمر تۆخکردنەوەی جیاوازییەکانە لەگەڵ ئەوانیتر لە پێناو پاراستنی شوناس.

2-1-1-2- خانی و بەرهەمهێنانی سیمبۆلی نەتەوەیی

خانی جەخت لەسەر ئەوە دەکاتەوە کە دەبێت "غەمخواری زێد بن دژی غالببوونی ڕۆمر و تورکانی عوسمانی و وێرانکاری حاکمیەتی عەلییە سەفەوی سەعالیک و هەرگیز ڕازی نەبن بە ژێردەستەیی و عاری تورک و تاجیک و بە شیری دەستی هیممەت و جوامێری خەمر لە "کورمانج دەوڵەتا دنێدا" بخۆن. (خانی، ٢٠٠٨، ٤٣-٤٤) چیدی کورمانج نەبن بە بورجی پارێزگاری لە دوژمن و شوورەی و پارستنی سەرحەد و سنووری داگیرکار. هەروەک چۆن ئەنترۆپۆلۆژیستی بەریتانی ئەنتۆنی دی سمیس (١٩٣٩-٢٠١٦) پێیوایە سەرەڕای فاکتەرەکانی تری، هەستی سۆلیدارێتی لە نێوان زۆرینەی نەتەوەدا، پلەیەکی باڵاتر یەکانگیری لە ئێتنیک دروست دەکات. (برونسن، ٢٠٠٥، ٥١) ئەوە هەمان ئەو شتەیە کە خانی لە کورمانجی دەوێت، واتە لە دەوڵەتی دونیایی دا بین بە پەرژینی وجودی خۆیان. کەچی لە واقیعدا بۆ ڕۆمر و عەجەمر بوونەتە دیوار و بەمر هۆیەشەوە ئەوان کز و هەژار و داماون کەچی ڕۆمر و عەجەمر خۆیان لە هەرا و شەڕ و جەنگ بە دوور دەگرن و کوردیان کردوە بە کلیلی سەر سنوورەکان. ئەمەش پەیوەستە بە داروخانی ناوەکی کورد کە سەرەڕای ئەوەی "قەبیلێ ئەکراد" شوجاعەت و علوی هیممەت و غیرەتیان بەرزە، بەڵام "پێکڤە هەمیشە بێ تفاقن/ دایمر ب تەمەڕوود و شیقاقن". (خانی، ٤٥)
چۆن فارس شانازی بە شاکارەکانی نیزامی و گەنجەوی شاعیری دەکات، خانیش گەرەکێتی بە زمانی کورد و لە میانی مەمر و زین شانازی بۆ کورد بئافرێنێ و جۆرێک لە هەستی "سەرفرازی" و "هاودەردی" دروست دەکات، و داوا دەکات کاتێ کورد مەمر و زین دەخوێنێتەوە هەستێکی خۆش لەلا دروست بێت بڵێن: "کورمانجییە و بە قنجی هاتە تەدوین و ڤان چەند خەبەرێد کوردەواری" تێدا نووسراوە کە مەبەست و ئامانجی گەورەتری لە پشتە و دەبێ خۆیان بەدوای دابگەڕێن و "تەئویل بکەن ژ بۆ تە عەسووب". (خانی ٥٣-٥٥)

خانی وەک خودڕەستەیەکی خۆپەروەردەکاری بێخودان و دەوڵەت، کە شانی وەبەر دروستکردنی هاوبەشەکان ناوە، لە مەمر و زیندا هەوڵدەدات مێژووی هاوبەش و پڕ لە شانازی ڕابردوو بگێڕێتەوە کە: "گۆ پادشاهەک زەمانێ سابیق" حاکمی کوردان بووە بە جۆرێک کە پاشایەتی کورد و عەرەبی کردووە و فەرمانی بە سەر ڕۆمر و عەرەب و عەجەمر دا داوە کە " زیبەندێ مولک و زەینێ دین بووە".

2-1-1-3- خانی و "ئەگەری" بەسیاسییکردنی زمان

خانی زمانی کوردی وەک زمانی تەعسوب و عەشیری، واتە پەیوەندی خوێنایەتی بەکاردێنێ و پێیوایە "بیدعەتێکی" گەورەی کردووە، کە پەیوەستە بەسەردەمێکی بێداد، کە عینادی دەخولقێنێ (خانی، ٤٦) و هەر وەک هەژار دەڵێت «بە فەرمایشتەکەی نالی زمانی خانی کوردییە، خۆکردییە». (خانی، ١٩) ئەمر لە ڕێگە دەرچووە بۆ ئەوەیە "ئەوانیتر" کورد بە بێ بنەچە و مەعریفە لە قەڵەمر نەدەن،

چونکە کتێب و نووسین سیفەتی نەتەوەکانی دیکە و خانی هەستی بەوە کردووە کە نەتەوە بە بێ نووسین و زمان دروست نابێت. بەڵام دەزانێ کە هەتیوی و بێدەرەتانی هۆکارە کە کورد ناتوانێ لە جیهاندا دەربکەوێت و بێ خودانی کێشە گەورەکەیەتی. زمان لەم پرۆسەیە دا رۆڵێکی سەرەکی دەگێرێت و هەر وەک هۆبز باوم دەڵێت «مێژوو و کولتوری هاوبەش و پێکهاتەی ئێتنیکی، لە میانی زمانێکی دیاریکراودا دەردەکەوێت». (هوبزباوم، ۲۰۰۸، ۱۵۸-۱۵۹) و ئاشکراشە یەکێک لە تایبەتکارەکان کە کوردێک لە "ناکوردێک" جیا دەکرێتەوە پێی، زمانە. (نەبەز، ۱۹۸٦، ٦)

بەم جۆرە مەم و زین بە زمانی کوردی هەر چەندە داستانێکی تراژدییە، بەڵام پرێشە لە جوان نیشاندانی کورد کە هەم خاوەن پاشایەکی دلێر و مێرخاس کە حاتەم و ڕۆستەم، موحتاج و مەغلووبی ئەون، هەم تاجدین گۆدەرزی زەمان و پاڵەوانێکە و ئەسکەندەر و غەزەنفەری میللەتی خۆی بووە. ئەوە جگە لەوەی خاوەن بۆنە و داب و نەریتی هاوبەشن. خانی "نەورۆز" دەکات بە سەرەتای وەرچەرخانی ڕووداوەکانی ناو مەم و زین و ئەمەشی هەر وا لە خۆڕا نەکردووە، ڕۆژا کە دە بوویە عیدی نەورۆز/تەعظیم ژ بۆ دەما دلفەفرۆز (خانی، ٦٨) وەک عادەتی پێشینی زەمانان کە لە هەموو کات و شوێنێ باو بووە نەورۆز بۆنەی گشتی بووە وەک ڕێوڕەسمی خۆشەویستی و ئەوین. بەسیمبۆلیکردنی کورد وەک یەکێتیەکی وجودی کە دەوڵەت دەتوانێ فۆرمی پێبدات لای خانی ئامادییەکی بەرچاوی هەیە، بەڵام ئەو "خودە نەتەوەییەی" خانی باسی دەکات بەتەواوی گەڵاڵە نابێت و جۆرێک شێواوی تێدایە لە نێوان عەشیر و کورمانج و کورد و ئەکراد و لە هەمەکییەتی خۆیدا نەخەملیوە. کۆتایی تراژیدی مەم و زین بە جۆرێک لە رەشبینی خانیش بۆ ئەو "میر"ەی لە خەیاڵی دایە بەرەو گەندەڵی هزری و سیاسی دەچێت و کۆتایی دێت و ئەگەرەکانی دەوڵەتەکەی بەرەو نەمان دەبەن.

ئەم پرۆژەیەی خانی دایدەمەزرێنێت، هەمووی لەناو جیهانی خودێتی "خانی" و "ئەگەرەکانی" "گەر دێ هەبووایا مە پادشاهەک، رەگەر دێ هەبوا مە ئێتیفاقەک، گەر دێ هەبوویا مە ژی خودانەک" ڕوودەدەن. (خانی، ٤٣) واتە پرۆژەکە لە دونیایی واقعیدا بەردەنگی نییە، خودئاگایی خانی کە دەکەوێتە سەرووی ئاگایی خەڵکی سەردەمی خۆی، ناتوانێ واقعیکی نوێ بئافرێنێ، هەر بۆیە بە تەواونەکراوی دەمێنێتەوە.

کەواتە دیدگای "خانی" بۆ سیاسەت و دروستکردنی دەوڵەت لە چوارچێوەی شیعر دا، سەرەڕای داهێنەرانەبوونی وەک دەقێکی ئەدەبی باڵا، بەڵام مۆنۆلۆگە و دەوڵەتی "ئەگەرە". لە ناو هزری "خانی"دا ئەگەر کورد پێویستییەکانی دەوڵەت دابین بکات ئەو وەک بەشدار و خاوەن شت دەچێتە ناو جیهان و پەیوەندی لەگەڵ ڕۆحی خۆی دەبەستێت و "دێنەڤە ڕح مەلێ جزیری و حەی دەکات عەلی حەریری و فەقێ تەیران شاد دەکات". (خانی، ٤٧) ئەمە خولیا و خەیاڵی شاعیرێکە لەگەڵ خۆی و یادەوری پێشینەکانی خۆیدا، بەڵام کاتێ بەستێنەکانی لە ئارادا نین، هەر لە ئاستی خۆزگە و ئارەزوو دەمێنێتەوە. ئەوە پەیوەندی بە خودی خانییەوە نییە وەک داهێنەری دەقەکە، بەڵکو دەپەڕێتەوە بۆ ناو پانتایی کولتوری-سیاسی کوردی و خۆبینینی لە جیهان و ئامرازەکانی بەیەکگەیاندنی خۆی لەناو سەردەمەکەدا.

2-1-2- حاجی: نەتەوە/دەوڵەتێکی پایەدار

یەکێک لەو ڕووداوە گرنگانەی کە لە رەوتی پرۆژەی نەتەوە و ناسیۆنالیزمی کورددیدا هاتووەتەئارا، ئاشنابوونی حاجی قادری کۆیی (۱۸۱۷-۱۸۹۷) بووە بە خانەوادەی میرانی بەردخان و رۆژنامەی کوردستان و پرۆژەی خانی، چونکە «گیانی نەتەوایەتی حاجیان بزواندووە». (مەلا کەریم، ۲۰۰۸، ۲۱) و هەر وەک خۆی دەڵێت دیوانەکەی لە سەر "نووسخەی خەتی خانی" نووسیوە. (حاجی، ۱۳۹۰، ۱۱۸)

حاجی زۆر ورد چەمک و وشەکانی بەکاردێنێت و لەناو ئەو پرۆسەیەدا بیر دەکاتەوە کە لە تیۆری ناسۆنالیزم دا پێیدەوترێت "دروستکردنی نەتەوە" بەو مانایەی هۆبزباوم ئاماژەی بۆ کردووە دروستکردنی دەوڵەت/نەتەوە بریتیە لە پرۆگرامێک بۆ بنیادنانی بینایەک کە بانگەشەی ئەوە دەکرێت لەسەر "ناسیۆنالیزم" دروست دەکرێت. (هوبزباوم،۲۰۰۸، ۱٦٥) و تەنانەت "قەبیلی ئەکراد" زیاتر لەوەی ئاماژە بێت بە خێلە کوردەکان، ئاماژە و وەبیرهێنانەوەی میراتی "خانی" و وڵاتی کوردانە، کە ڕێکەوتن و یەکبوونی بە هاوتای دروستبوونی دەوڵەت دەزانێ.

دەرچوونی حاجی لە کۆیە، دەرچوون بووە لە چوارچێوەیەکی داخراوی بیرکردنەوە لە ناو خێڵ و شاردا، کارلێکی نێوان ئاگایی حاجی و داخرانی واقیعەکەی بووە، هەر بۆیە لە شیعرەکانی حاجیدا ڕەوتێکی هەستی پێدەکرێت لە عەشیرەتگەراییەوە بەرەو دروستکردنی خاک و دەوڵەتی کوردان، ئەمەش "خاڵی وەرچەرخانە لە قۆناغی دەربەگایەتییەوە بەرەو بزاوتی هەستی نەتەوەیەتی". (مەلا کەریم، ۲۰۰۸، ۲۳) حاجی وەک فەقێیەکی بیرکەرەوەی گەڕۆک بە ناو وڵاتی خۆیدا "هەست بە "کوردبوون"ی نێوان خۆی و "خانەخوێ" ئەوەندە بەهێز ببوو، کە سنووری دوژمنان نەیانتوانیبوو کەرتی بکەن". (محەمەد، ۱۹۷۳، ۲۵٥-۲٦٤) کاتێکیش دەچێتە دەرەوەی وڵات،

بە هزری "ئازدیخوازی نەتەوە جیاوازەکان" بیری دژی عوسمانییەکان فراوانتر دەبێت". (مەلا کەریم. ٢٠٠٨، ١٠) هەر ئەمە رەنگدانەوەی لەسەر خودئاگایی هەبووە لە ڕەوتی خۆتەکوینکردنی نەتەوەکانی تر و پرۆسەی نەتەوەخوازی، بە جۆرێک دواجار حاجی دەبێت بە بیرمەندی دەوڵەت/نەتەوە، دژی خەلافەت، چونکە "زوڵمیان عامە لە سەر عاممە" و بە بنەڕەتی کێشەکانی دەزانێت. (حاجی، ١٤٧)

حاجی "خودی کوردی" لە بەرانبەر"ئەوانیتر" دادەنێت و بەراوردێک دەکات لە نێوان "بولغار و سرب و یۆنان وئەوانیدی کە بە هەموویان بە قەد بابان" نابن کەچی سەربەخۆن و ساحێبی دەوڵەت و جەیش و ئاڵا و ئەرکانی حەرب، لە هەمووی گرنگتر بۆ زەبت و ڕەبتی میللەت، گەورە و بچووکی خۆیان دەنێرن بۆ ئەورووپا. (حاجی، ٢٣)

لە کاتێکدا لە ناو کوردا وەک بنەڕەت «دامەزراندنی دەوڵەتێکی ناسیۆناڵ بیرێکی خۆییە». (نەبەز، ٢٠٠٢ ، ١٢٦) حاجیش لە ناو جیهانی شیعرەکانی و پرۆژەی فکرییەکەی خۆیدا، پەیوەندییەکی پتەوە لە نێوان نەتەوە وەک سەرەتا و دەوڵەت وەک بەرەنجام دروست دەکات. هەر بۆیە لە دووتوێ دێر بە دێری شیعرەکانی دا بە دوای هۆکاری ناکامی دروستنەبوونی ئەو کیانە دا دەگەڕێت کە لە واقعی جیهانی خەڵکدا هەیە و لای ئەوە بووە بە ئایدیاڵ.

2-1-2 -1 هاوبەشەکان و نەتەوە

لە کاتێکدا فۆرمەکانی تری پێکەوەبوونی مرۆیی، کە یان دژایەتییەکان پەرەپێدەدەن، یان ڕەوشی سروشتی خۆیان وەک ئەوەی هەیە قبوڵ دەکەن، دروستبوونی "نەتەوە" هەوڵدەدات لە ڕێگەی دروستکردنی چەمکی "هاوبەش" لە جیاوازبوونەوە بچێتە ناو هاوتابوون، بە هۆی "ویست will "وە کە لە دیدی ڕێنان لە زمان بەرزترە؛ لەسەر خاک و بە سیاسەتی ناوەندگەرایی نەتەوەی لێدروست دەکرێت. (ڕێنان، ٢٠٠١، ١٨٧) "هاوبەشەکان"، ئەوەی لە کۆدا پێی دەوترێت "کولتور"، لای حاجی دەکەوێتە پێش دەوڵەت و لێرە لە "خانی" جیا دەبێتەوە. لە تەبایی نێوان زمان و کولتور دەڵێت "ئەنواعی میلەل، مەمالیکی خەملیوە و یەک بەرگن و یەک زوبان و یەک ڕەنگ. (حاجی، ٢٩) واتە ئەم هاوبەشانە دەبن بە توخم و ڕەگەزی دەوڵەت کە خۆیان وەک پێدراوی سروشتی- کۆمەڵایەتی هەن. داوای سیاسەتێکی پراگماتی دەکات بۆ "بۆ حیفزی دین و میللەت" و دەزانێ سەردەمی سەرهەڵدانی دەوڵەتی نوێیە و سیستەمی خێڵایەتی وعەشیرەتی کۆتایی هاتووە هەر بۆیە دەڵێت: "هیچ نەبێ بە ئۆین تابیع بە دەوڵەتێ بن" . (حاجی،٩٣- ٩٥)

لە هەندێ شوێندا بیری حاجی نزیکە لە هزری بیرمەندی سیاسی ڕێنسانسی ئەوروپا (نیکۆلۆ میکاڤێللی) کە هەم سیاسەتی بەدونیاییکرد و داوای دینێکی دەوڵەتی دەکرد و دورستبوونی دەوڵەتی نەتەوەیی بەستبووە بە بوونی "میرێکی" بەهێز و سوپایەکی یەکگرتوو. (مەکیاڤیللی، ١٩٨٢، ١٣٩ و ١٥٠) حاجی داوای سوپایەکی مۆدێرن دەکات کە خاوەن تەکنەلۆژیای ڕۆژئاوایی بێت، ئەگینا گەورەیی کورد ئەستەمە بێتەدی. پێیوایە "سەلاحی ئێستاکە "سیلاحە". خەباتی چەکداری دەبێتە زەروورەت وێڕای تەگبیر و راوێژ. (حاجی، ٧٩- ٩٦) چونکە لە سەردەمی مۆدێرندا دەوڵەتی پایەدار لەسەر بنەمای عەقڵ و هێز دادەمەزرێت و بە "شیر و خامە" دەوڵەت پایەدارە. (حاجی ٣١-٣٢) ئەمەش بوونی سەرکردەیەک لەناو کورد کە رابێت و سەیری میللەتانی تر بکات کە چۆن "کەوتوونەتە سەر رێ" و بە ورەوە ناوی دەوڵەتیان لە خۆیان ناوە، وەک پێویسی دەردەخات. (حاجی، ٢٢٩ -٢٣٠) واتە توخمی "ویست" کە یەکێکە لە کۆڵەگەکانی ڕۆنانی دەوڵەت/نەتەوە لای حاجی، بنەڕەتێکە کە هێز دەخوڵقێنێت و پێویستی بە هیممەتە. هەر بۆیە هێمن موکریانی (١٩٢١-١٩٨٦) وەک میراتگری حاجی و رایەڵەی روحی نێوان باشوور و ڕۆژهەڵات و ئیدئۆلۆگی کۆماری کوردستان ئەم ورە و ویستە لە خودی حاجی دا دەبینێ "کە سەد هێندی ئەڵوەند و "شوێن پێی ئەوی کردووە بە سورمە". (هێمن، ٢٧٠٨، ٢٥٥-٢٨٦)

2-1-2 -2 جوگرافیای خەیاڵکرد:

(گیلنەر ١٩٣٤- ٢٠٠٢) پێیوایە تەنیا "ویست" بەس نییە بۆ بوونی "نەتەوە"، بەڵکو دەبێ کولتوری زۆرینە، کە سیاسەت دەیکات بە "کولتووری باڵای گشتێنراو"، ئینتیمای نەتەوەیی لەسەر دروست بکرێت. ئەمەش لەسەر جۆرێک ڕەزامەندی واتە شەرعیەتی سیاسی دادەمەزرێت کە «دژایەتی نێوان سنووری یەکەی unit کولتووری و سنووری یەکەی سیاسی لەناو دەبات و ئیدی نەتەوە ئاوێتەکردنی ویست و کولتوورە لە یەکەیەکی سیاسیدا». (اندرسن وجیلنر، ١٩٩٥، ٣٦- ٣٧) ئەگەر ئەمە بۆ دەوڵەت/نەتەوەی ئەوروپا ڕاست بێت، ئەو لە جیهانی حاجی دا جوگرافیا و سنووری کوردستان کە لە ئاگایی حاجیدا ئامادەییەکی بێوێنەی هەیە و هەمووش بە مەبەستی سیاسی بەکار دێنێت تەنیا لە سنووری شیعرەکانی دایە. ڕووپێوێکی خاکی کوردستانیش دەکات لە بابان و کەرکووک و ناوچەی دزەیی و جزیر و بۆتان. (حاجی، ٢١٧). تا دەگاتە "دەشتی بەهەشت ئاییینی لاجان" (حاجی، ١٢٠) دەوڵەتی خانی لای حاجی، سنووری هەموو

کوردستان دەگرێتەوە کە مێژوویەکی درەخشانی هەیە کە "کوردان ئازاد و سەربەخۆ و ساحیبی جەیش وعیرفان"بوون (حاجی، ٩٦) هەر بۆیە بۆ نەتەوە لای ئەوە بەرهەمی مێژوو و ئەفسانەیەکی لێکگراوە، لەنگەری دەستی سینانی کەیکاووس و گوردی شانامە و سەڵاحەددین ئاوێتە دەکات. چەمکی "وڵات" و پەلاماردانی لە لایەن بێگانە و تێکدانی دیمۆگرافی "خاکی جزیر و بۆتان یەعنی وڵاتی کوردان" وەک هەڕەشەیەکی گەورە دەبینێت و باسی تێکچوونی دین و کولتووری کوردی دەکات پێیوایە "پەیدا بێت ئەرمەنستان نامێنێ یەک لە کوردان". بۆ بەرپەرچدانەوەی ئەمە داوای یەکگرتن و "ئیتیفاق" دەکات لە وڵاتێکی یەکانگیردا.

چەمکی خاکی کوردستان و گەلی کوردان دەبن بە دوو چەمکی کۆنکرێتی و پێناسەکراو، کە دەبێ فەلسەفەی حوکمڕانی بەمانا مۆدێرنەکەی بەردەوام تەبەنی بکات و حاجی ناوی دەنێت تەعسسوب. (حاجی، ٣٣) کە هەمان ئاگایی نەتەوەییە لە بێ بەشیدا، کە کەوتوتە دەرەوەی سیاسەت و جیهان و پێویستی بە بەخۆداچوونەوە هەیە.

2-1-2 -3 نەتەوە-دەوڵەتی حاجی

خەوی غەفڵەت یان جەهل کە هەمان ئاگایی کۆمەڵایەتی و سیاسییە یەکێکە لە پایە گرنگەکانی شیعری نەتەوەیی کوردی و بەردەوام وەک سەرەتای دەرچوون لە قۆناغی پێش- نەتەوە دەردەکەوێت. لە لایەکی داینەمۆی نەتەوە لای حاجی پەیوەست دەکرێت بە بەشی چەوساوەی کۆمەڵگا "گاوان و سەپان و جوتیار و شوانی کوردان" کە دەکەونە بەرانبەر داگیرکەری دوژمن، بەڵام "ناتەبایی" و "ئاگری بن کا"یی، کوردی ڕەنج بەخەسار کردووە. (حاجی، ٧٧-٧٨) لە لایەیکی ترەوە لە ناو نۆستالژیای مێژوویەکی پرشنگداردا بە دواى "وێنەی نەتەوە" و هەستی ژیاندۆستی وڵاتی کورداندا وێڵە، کە کێشەکانی مێژوویەکی کۆنی هەیە و لە "دیباچەیی مەم و زین"دا ئەحواڵی سوخەندان"ی تێدا باسکراوە. (حاجی، ٩٨-١٠١) هەر بۆیە "نەتەوە" لە ئاستی سوبێکتیڤ دا مانایەکی سیمبۆلی و سنووری خێل و عێل دەبڕێت و لە پێدراوی واقعییەوە دەگۆڕێن بۆ یەکەیەکی گەورەتر کە خاکی کوردستان و گەلی کوردە. داوا دەکات "بێنەوایانی موڵکی کوردستان" لەم خەوە هەستن و سەیری جیهان بکەن، دەبینن "حاجی" بە شیعرەکانی وەک "کاوە" ڕۆژێ درەفشی هەڵداوە.

هەر وەک چۆن لە مێژووی ئەوروپا پیشەسازی چاپ، تاکەکانی لێکگرێدا و "ئاگایی نەتەوەیی" دامەزراند و لەرێگەی "زمانی فەرمی" و " بنیاتنانی "بیرۆکەی خودێتی نەتەوایەتی" فۆرمێکی نوێی لە کۆمەڵگای خەیاڵکرد دروستکرد. (اندرسن، ١٩٩٩، ٥٠-٥١) و پێشکەوتنی پەروەردە و خوێندن و بەرەوپێشچوونی قوتابخانە و زانکۆکان بوون بە پێوەری پێشکەوتنی تەوژمی ناسیۆنالیستی. (هوبزباوم ، ٢٠٠٧، ٢٦٢) حاجیش نەتەوە پەیوەست دەکات بە "ویستی خودی کورد" کە لەرێگای تەئریخی هاوبەش و کتێب و جەریدە دەبن بە یەک، لە ڕێگەی پەروەردە و فێرکردنەوە "جل و بەرگ و زبان و ڕەسم و ئایین" دێتەبوون. (حاجی، ٢٢٩-٢٣١) واتە هەستی نێوکۆیی بە چارەنووسی وەکیەک دەبێتە مۆرکێکی گرنگی ناسنامە. (نەبەز، ١٩٨٦، ٤٩)

حاجی تێپەڕینی قیتاری دەوڵەتسازی لەسەردەمی خۆیدا هەست پێدەکات و پێیوایە تەنیا بونیاتنانی دەوڵەت، کورد لەم دۆخی پەستییە رزگار دەکات. هەر بۆیە بوونی "دەوڵەت" و "ئاگایی لەمەڕ دەوڵەت" بە پرسی مەرگ و ژیان دەزانێت و داوای دەوڵەتێکی پایەدار دەکات کە دەبێ وەکو "بت بپیەرستن جەمعی میللەت". (حاجی،٢٥١-٢٥٦) واتە ئاگایی سەبارەت سەربەخۆیەتی و سەردەم، ئەوەش بەو مانایەیە کە حاجی لە ناو زەمەنی خۆیدایە و هۆشیارە پێی، چونکە «کات دیاریکەری ئاگاییە و کاتمەندی فۆرمەکانی دەرککردن، خەیاڵکردن، وەهم، یادەوەری، بیرەوەری و هتد دابین دەکات». (هوسرل، ٤٨٦) و ئەم ئاگایەش لەمەڕ سەربەخۆیی نەتەوەییە، چونکە هەر وەک فیختە ئاماژەی بۆ دەکات ئەوەی سەربەخۆ نەبێت لە ناو زەمەن دا نییە و هێزی دەرەکی ناوەرۆک و چارەنووسی دیاری دەکات. (فیختە، ١٩٧٩، ٣٣). حاجی لە ناو سەردەمی خۆیدا ئاگایە بە بوونی پارچە پارچەی خۆی وەک کورد و ئەمە لە زمانی شیعری دا بە جۆرێک ڕەنگی داوەتەوە کە بووە بە سەرەتای "ئاگایی ڕەنجاو" بە مانا هیگڵیەکەی.

2-1-2 -4 شیعر و قاڵبەکانی بیرکردنەوە

ئەو جەدەلە هزرییەی حاجی وروژاندوویەتی نە لە ناو واقعی کوردی دایە و نە بەردەنگیش دیارە، هەمووی لە ناو خودی شاعیر دا دەگوزەرێت، ئەگەر شیعر ناچاری دەکات «وەک پێویستی بیرازێنێتەوە». (خانزاد، ٢٠١٢، ١٥١) بەڵام هاوکات ئایدیاکان کورت دێنن.
حاجی وەک پایەبەرزێکی شیعری نەتەوەیی، خۆی هەست بەمە و هاوجووت نەبوونی پەیامە سیاسییەکەی و دەربڕینە شیعرییەکەی دەکات دەڵێت: "بەیتەکان عەیبی مەکەن خوار و کەچن/ مەقسەدم لەم بەند و باوە دەربچن". (حاجی، ٢٠٧) ئەم ئاگاییەی حاجی لەهەمبەر نارێکی زمانی شیعری خۆی پەیوەستە بە بێتوانایی شیعر لە دەربڕینی فەلسەفەکەی و گوزارشت نەکردن لە باریی مانایی و لە قاڵبدانی عەقڵ و پێیوایە "سەراپا وەکوو خۆی بێ سەر و پان". (حاجی، ٩٣) هەرچەندە حاجی هەوڵیداوە چەندی لە توانای دایە لەنێوان ریتۆریکا و مانا « زیاتر گرنگیدانی بە واتا بدات». (خانزاد، ٢٠١٢، ١٥٢) و هوشیارییەکەی بەرامبەر بە زمان کە دەبێتە

پڕۆژە لە رووی چۆنایەتییەوە، ببێتە زمانی شوناس و خۆسەلماندن و مانەوەیە. (سیوەیلی،٢٠٠٤، ٥٥ و٦٠) بەڵام قورسی قاڵبی شیعری بارێکی گرانە بە سەر ئاگایی حاجی قادر، تا ئاستی ئەوەی بێژیت: "قەڵەم شکا و مورەککەب ڕژوا نامە نەما/لە داغی قافیە تا خۆ گەیاندە ئاە و ئەنین". فۆڕم یان قاڵب بە چەشنێک تەنگی بە فکری هەڵچنیوە کە لە مۆنۆلۆگی خۆیدا دەڵێت: "داستانی هیجری من شەرحی بە نووسین ناکرێ/ پێت دەڵێم چۆنە ئەگەر چاوم بە چاوت کەوتەوە". هاوکات هەستی بە ئاوابوونی زمانی شیعریش کردووە. "سەد قائیمە و قەسیدە کەس نایکڕێ بە پوولێ/ ڕۆژنامە و جەریدە کەوتۆتە قیمەت و شان و "ڕۆمان و جەریدە" باوە. (٩٨-١١٨) ئەوەش هەمان ئەو بیرۆکەیە کە هوبزباوم و ئەندرسن جەختی لەسەر دەکەن کە پێیانوایە "ڕۆژنامە" بوو بە رایەڵی پەیوەندی بۆ دروستکردنی نەتەوە. (اندرسن، ١٩٩٩، ٥٠ و هوبزباوم، ٢٠٠٧، ٢٦٣)

لە نەریتی هزری نەتەوایەتی دا «"زمان" و "مەفتەن یان نیشتمان" بۆ هەستی هاوبەش لە ژووروی هەموو پەیوەندییەکەوە دێن». (محەمەد، ١٩٧٣، ٢٦٦) "حاجیش بێئاگا نەبووە لەوەی کە زوبان چ دەورێک یاری ئەکا لە پێکهاتەی نەتەوەدا. (مەلا کەریم، ٢٠٠٨، ٣٠) و تەنانەت زمانی نەتەوەیی دەبێت بە بەشێکە لە ئەخلاقی کۆمەڵایەتی و پێیوایە "ئەگەر کوردێک قسەی بابی نەزانی/موحەققەق داکی حیزە بابی زانی". جەخت دەکاتەوە ئەگەر کتێب و دەفتەر و تەئریخ و کاغەز بە کوردی بنووسرایە زوبانی" دەبووە هۆی هەرمان و نەمری کورد و مێژووەکەی (حاجی، ١٥٢-١٥٣) بەم جۆرە «زمان دەبێتە پێناسەیەکی زۆر گرنگی "کوردبوون"». (نەبەز، ١٩٨٦، ٩) و حاجی، کوردی بە زمانی حەق دەزانێت، بەڵام چونکە کۆ نەکراوەتە، بەرەو لەناوچوون چووە، ئەوە لە کاتێک دایە کە خەڵکانی تر بە زمانی کەچ و خەتی خواریان چوونەتە ڕیزی نەتەوە گەورەکان و خەریکە خۆیان بە دەوڵەتیش لە قەڵەم بدەن.

یەکەم؛ زمانی حاجی ئاگاییەکی بۆ خودی ئەو خوڵقاندووە کە بەرفراوانترە لە سنووری کێش و قافیەی شیعرەکانی، هەر بۆیە کاتێ دەکەوێتە ناو قاڵبی شیعری ئاگاییەکە لە قاڵب دەدرێت و ئەوەش خود- ئاگایی حاجی تووشی ڕەنجاوی دەکات. دووەم؛ حاجی شیعری فارسیشی نووسیوە بەڵام لە هیچ کامیان باسی نەتەوە و دەوڵەت ناکات و ئەمەش دەلالەت لەوە دەکات پەیوەندییەکی قوڵ هەیە لە نێوان زمانی کوردی حاجی و کێشەی نەتەوەکەی لە ئاگایی سیاسی دا کە لە ڕێگەی شیعرەوە دەجوڵێت. (حاجی، ٢٧٠-٢٨٤) هەروەک هێردەر (١٧٤٤-١٨٠٣) دەڵێت: هەموو گەلێک لە خۆیدا وێنەی نەتەوەیی و زمانی خۆی هەیە. (اندرسن، ٧٣) سێیەم؛ حاجی ئاگات بە نیهێلیزم و هەر بۆیە تا کۆتایی «بە جۆرێکی عاشقانە و دیوانە باسی کورد دەکات». (محەمەد، ١٩٧٤، ٢٨٣) و خەونی دەوڵەتێکی کوردی کە هیوای "جەمیعی کوردستان" بێت لای ئەو هەر دەمێنێتەوە و دەبێتە "غەمخۆری گەلی کوردان".

2-2- لە گوتاری دەوڵەتەوە بۆ چەمکی نیشتمان و وەتەن

2-2-1- ئەحمەد موختاری جاف: نیشتمانپەروەی دونیاگەرا (عەلمانی)

هێڵی گشتی ئەحمەد موختار جافیش (١٨٩٨-١٩٣٥) بۆ تێگەیشتن لە دەوڵەتی کوردی بە سەرەتای دابڕان لە خەونی خانی/حاجی دادەنرێت، واتە هێشتا بەشێک لە چەمکە سیاسییەکانی ئەو دووانە ئامادەیان هەیە، بەڵام بە ئاراستەی باڵادەستی چەمکگەلی تر دەڕواتە پێش. بە بەراورد بە خانی و حاجی چەمکی دەوڵەت بە مانای کیانی سەربەخۆی کوردی لە شیعرەکانی ئەحمەد بەرەو کاڵبوونەوە دەچێت و لە جیاتی ئەم چەمکە چەمکەکانی وەتەن، خاک، نیشتمان جێگەی دەگرێتەوە. "بۆ وەتەن من ڕۆژێ سەت جار ڕۆحی خۆم قوربان دەکەم". (ئەحمەد، ١٩٨٦، ٨٨) ئەمەش ڕەنگە دوای ڕەگداکوتانی دەوڵەت نەتەوەی مۆدێرن لە سەر خاکی کوردستان بە تایبەتی دەوڵەتی عێراق و ئێران بووبێت و چیتر ئومێدی ئەوە نەمابێت کە کورد بتوانێت ببێتە خاوەنی کیانی خۆی.

لای ئەحمەد سەربەخۆیی هەم بە مانای ڕزگار بوون لە ژێردەستی ئەویتر و هەم خاوەنی خۆبوون بە مانا بەرفراوانەکەی ئامادەیی هەیە. "گاهێ حەملە ڕوو بەڕووی ئێران، گەهێ تورکان". (ئەحمەد، ٨٨) مامۆستا سەجادی پێیوایە ئەحمەد توانیویەتی مرۆڤ و خاک و نیشتمانپەروەری تێکەڵی یەکتر بکات. "بە خوڕایی لە دەستی مەدەن ئەم خاکە شیرینە کە تۆزی وەک جەواهیر سورمە و کوحلی بە سەرتانە". کەواتە ئەحمەد هەنگاوێک لە ئاراستەی ناسیۆنالیستی خانی/حاجی بەرەو دواوە دەگەڕێتەوە و بەرەو نیشتمانپەروەری هەنگاو دەنێت و ڕەگە سیاسییەکانی خۆی ون دەکات. ئەمە پێچەوانەی تیۆری ڕەوتی نەتەوەسازییە کە دەرچوونە لە نیشتمانپەروەری بەرەو ناسیۆنالیزم بەو مانایەی کە ڕێنان ئاماژەی بۆ دەکات. (ڕێنان، ٢٠٠١، ١٨٣) چونکە نیشتمان چەمکێکی پەیوەست بە خاک و سروشتە لە خەیاڵی تاکەکاندا، بەڵام نەتەوە چەمکێکی زهنی و خودییە سەبارەت بە بوونێکی وێنەیی گشتێنراو، یان هەروەک هێردەر (١٧٤٤-١٨٠٣) جەختی لەسەردەکاتەوە تایبەتمەندییەکی ئۆرگانی هەیە و سروشتی خۆی بە هۆی زمان و کولتورەوە دەناسێت. (باربیە، ١٣٨٦، ٢١٣)

1-2-2- 1- جوگرافیای خەیاڵکرد و گەشەی کورد:

چەمکی وەتەن یان نیشتمان، ئەحمەد بەرەو خاڵێکی گرنگی نەتەوەگەرایی کوردی دەبات کە پێشتر لای خانی و حاجی وەک چەمک قووڵ نابێتەوە ئەویش وشەی "کوردە". لە شیعرەکانی ئەحمەددا کورد مانایەکی ئەبستراکت وەردەگرێت و چیتر وەک کۆی خێڵ و قەبیلەی ئەکراد نابینرێت، بەڵکو دەبێت بە وجوودێکی کۆنکرێتی پێناسەکراوی جێگرتوو. "لە خەو هەڵسن 'میللەتی کورد'، من کە 'کوردم' حەز لە "خاکی پاکی" یان "بەرزی خاکی" کوردستان دەکەم یان دەڵێت شێتی چاوی لەیلی 'کوردم'، داخی "کوردی" فەخرە ئێستا. (ئەحمەد، ل ٨٨) ئەمە دواتر دەبێتە ئیلهامبەخشی هێمن موکریانی و لە شیعری "تینوی ئازادی" دا، تەنانەت ناوی ئەحمەد موختار جافیش دەگۆڕێ بۆ "ئەحمەدی موختاری کورد". (هێمن،٢٠٠٣، ١١٤) و بە ئاگاییەوە جەخت لەسەر وشەی "کورد" دەکاتەوە دەبێتە چەمکێکی داکوتراو و "کوردبوون" بەردەوام ناوەرۆکەکەی پڕ دەکاتەوە. (هێمن، ٢٠٠٣، ١٦٧) ئەم خودئاگایی و هۆشیارییەی ئەحمەد لای هێمن وەک ئەزموون بۆ شۆڕش و راپەڕینێکی نوێ لێکیدەداتەوە.

خاڵێکی تر وەک نەریتی شاعیرانی نەتەوەیی کوردی قسەکردنە لەسەر جوگرافیای سیاسی و دیموگرافی کوردستان وەک جوگرافیایەکی خەیاڵی ناو هەست و سۆز و یادەوەری شاعیر. "ناڵەی دڵمە لە حەسرەت خاکی کوردستانەوە" و جارێکی تر سنووری خاکی کوردستان وەک حاجی دیاری دەکات و وەک خانی داوای " ئیتیحادی کوردی خۆمان و سنە و بۆکان دواتر بۆتان" دەکات. (ئەحمەد، ٨٨ و ١٣٤) لەویشەوە پێیوایە رۆژێ دێت ئەولادی کورد دێنە مەیدان و بە "عیلم و سەنعەت و عیرفانەوە" و هەموو خاکی کوردستان یەکدەخەن.

هەر وەک چۆن لە مێژوو ئەوروپا دا ناسیۆنالیزم لەگەڵ شۆڕشی زانستی و گۆڕانی پەیوەندی ئابووری-سیاسیدا دێتەئارا، شاعیرانی نەتەوەیی کوردیش بەردەوام داوای ئاگایی واتە دەرچوون لە نەزانی دەکەن، چونکە ئاستەنگن لە بەردەم هەر سێ چەمک و بواری بەردەوام ئامادە بۆ سەردەمێ مۆدێرن وەک منداڵانی ناسیۆنالیزم واتە "عیلم و سنعەت و عیرفان".

خاڵی جێگەی تێرامان ئەوەیە ئەحمەد، چەمکی "دەوڵەت" بەکار ناهێنێت، پێیوایە نەوجوانانی وەتەن، ئەم میللەتە یەکدەخەن هەر لە کرماشانەوە هەتا ورمێ و وان و جەزیرە و زاخۆ و خاکی کوردستان بە بابان گرێ دەدەن. وەتەنێک بونیاد دەنێن قیبلەی کوردانە و لەشکرێکی مۆدێرن و رێکخراو دروست دەکەن. لە کۆی شیعرەکانی دا سەرەڕای ئەوەی رەگی سیکۆلاریزم وەک رەهەندێکی ناسیۆنالیزم لە بیروبۆچوونی ئەحمەد بە روونی بەرچاو دەکەوێت، بەڵام خاکی کوردستانە نەک دەوڵەت دەبێتە "مەزهەب و ئیمانەکەی".

2-1-2-2- خەیاڵی زانست و لێکبەستنی میللەت:

هەر وەک ئاماژەی بۆکرا، زانست و پێشکەوتنی پیشەسازی چاپ رێگەی سەرەکی بوو بۆ گەشـەکردنی ناسـیۆنالیزم و سـەرهەڵدانی نەتەوە، کە هەم دەبێـتە هـۆی ئاگـایی تـاک و دەرچـوون لە سیسـتەمی پـێش سـەرمایەداری کە دەرەبەگـایەتییە، هەم لە پێنـاو لێکبەستنی هەموو ئەندامانی جڤاکی کۆمەڵگا کار دەکات. لە دایکبوونی "جڤاتی فانتازی " لەسەر بنەمای نەتەوە بە باشترین شێوە لە رۆمـان و رۆژنـامەدا دەکەوێـت ئەم دوو شـێوازە، ئـامرازی تەکنیکیـان پێشـکەش کـرد بـۆ دووبـارە پێشکەشـکردنی جـۆری جڤـاتە خەیاڵکردەکـان community imagined کە بریتـی بـوو لە "نەتەوە". (اندرســن،١٩٩٩، ١٤) ئەحمەدیـش رۆژنـامە وەک رایەڵەی لێکبەستنی میللەت و چرای رۆشنکردنەوەی عەقڵ لێکدەداتەوە و کاتێ پیرەمێرد (١٨٦٧–١٩٥٠) وەک بونیـاتنەری ناسیۆنالیزمی شـار و زینـدووکەرەوەی بـۆنە و یـادەوری سیاسـی، چاپخـانەی ژیـن لە سـلێمانی و رۆژنـامەی بـانگی کوردسـتان دەردەکـات، ئەم شـاعیرە مونەوەرە و زانستپەروەرە بە هۆکاری پێشـکەوتنی دەزانێـت و ئەمەش دەبەسـتێتەوە بە مـۆدێرنیزەکردنی کوردسـتان و تەعمیرکردنـی موڵک و دروستکردنی رێگەی ئاسن بە جۆرێک هەموو کوردستان لێکببەستێت.

ڕوانگەی ئەحمەد بۆ زانست دەشێت بە زانستگەرایی، واتە جۆرێک پیرۆزی بەخشین بە زانست ناوزەد بکەین کە بۆ "دیفاعی تیغی دوژمنان قەڵغانە و جەهل و ئەسیربوون دەخاتە بەرامبەر عیلم و زەفەر و رێگەیە بۆ دەرچوون لە "چەند ساڵە ئەسیریی پەنجەی دێو". (ئەحمەد، ٣٥ و ٨٦) سەرەڕای پیشەسازی چاپ و بڵاوکردنەوە، هەموو کۆڕ و کۆبوونەوەیەکی کوردانەش بە خاڵێکی ئەرێنی لێکبەستن و تۆکمەبوون دەزانێت و پێیوایە دەبێتە هۆی بناغەی عیلم و سنعەت و سەبەب بۆ حوڕ ژیان. ئەمەش لە روویەکی ترەوە بە مانای ڕۆشنگەری و باڵادەستی عەقڵە، کە "غەیری مەکتەب، هیچ عیلاج و سیلاحێکی نییە" بۆ وەتەنێکی نەخۆش، کە پێویستە پزیشک و کەسانی منەوەر و دانای رێبەرایەتی بکەن.

2-2-1-3- ئەحمەد لە نێوان شۆڕش و نیهێلیزمدا ئەحمەد کاتێک یەکێتی کوردان و رابوون نێو شیعرەکانی و واقیعی کورد بەراورد دەکات و هیچ هاوجووتییەک نابینێ و "لەخەو هەڵناستێت میللەتی کورد"، تووشی جۆرێک لە نیهێلیزم دەبێت و تێکەڵ بە نۆستالیژیا و توندڕەوی دەکات "ئارەزووی دەوری تەرەکی حاکمی بابان دەکەم". لە داخی دەهری دوون خەریکە فەلەک بە سەر خۆی دا بڕوخێنێ، بەڵام تا کۆتایی پایەدارە بە بیروباوەڕە سیاسیەکانی خۆی، بە نامەردی خۆی لەقەڵەم دەدات ئەگەر بێتو "شانی لەبەر ئەم بارە بزێوێ". ئەمەش بەرەو جۆرێک لە توندڕەوی نەتەوەیی دەبات و دەڵێت بۆچی دیلی قەومی نەزانن لە کاتێکدا خۆتان لە قەومی کاوەی ئاسنگەرن و دیجلەی "ئەوانیتر" چڵکاوی "وان"ی کوردە یان دەڵێ: "چلۆن دەیدەمە بە خورمای قاچ و قول ڕووت/ قەدی بەرزی چنار و گوێز و هار ژنگ" یان "نا وەجاخییە هەر کەسێک خزمەتی "غەیری خۆی" و ئیتاعەی "دوونان" بکات". هەڵچوون و داچوونی شاعیر لە نێوان واقع و ئەو ئایدیالەی لە خەیاڵیدایە بەردەوام لە نێوان نیهێلیزم و شۆڕشگێڕی دا جووڵەی پێدەکات، ڕوو لە شار و موڵکی ئامەد و شاری سلێمانی و سابڵاخ دەکات بۆ یەکێتی، بەڵام کاتێ دونیای دەرەکی ناتەبایە لەگەڵ جیهانی ناوەوەی شاعیر و هیچ لە یەخسیری ئەو ناگۆڕێت دەڵێ: "گەر لە مەحبووسی خەلاس بم دوشمنانم پەت دەکەم". (ئەحمەد، ل ٩٤ و ١٠٧)

بەشێک لە خەونی دامەزرێنەرانی پرۆژەی ناسیۆنالیزمی کوردی خانی/حاجی لە بیرکردنەوەی ئەحمەددا ئامادەییەکی بەرچاوی هەیە "ئیتتفاق" و "ئیتتیحادی میللەت" سەرەڕای باڵا دەستی نەزانی وای کردووە پرۆژە سیاسییەکەی ئەحمەد ناتەواو بمێنێتەوە، بەڵام "خودی کوردی" لای ئەو پێگەیشتووە بە ڕوونی هێڵی نێوان 'من'ی کورد و 'ئەویتر'ی نا کوردی دیاری دەکات، بەڵام دیسان بەهۆی چوارچێوەکان و قاڵبی شیعریی و "قافیەی تیکرار و تەنگەبەرەوە" (ئەحمەد، ٥٥-١٤٢) ئەم ناوەرۆکە ڕوونە لە سنووری بەرتەسکی هۆنراوەدا لەمەندە زیاتر دەرنابڕدرێ. زمانی ئاگایی ئەحمەد و جەختکردنی لەسەر کوردبوون لەسەر خاک لە دەرەوەی دەوڵەتی نەتەوەیی، و عەقڵی تاک کە دەبێت لە ڕێگەی زانست و عیرفانەوە ناوەرۆکەکەی پڕ بکرێت و هاوکاتیش سەنعەت ببێت بە بەشێک لە ژیان، خاڵی جیاکەرەوەی هزریەتی، بەڵام هەموو ئەمانە لە سنووری شیعر و فەلسەفەی ئاگاییدا دەسوڕێنەوە.

2-2-2- قانع لە چاوەڕوانی "شۆڕش"ێکی ڕادیکاڵدا

2-2-2-1- خود و ئەویتر

قانع (١٨٩٨ – ١٩٦٥) پییەکی لەناو هزری جیهانییە کە لەناو ئاگایی ڕۆشنبیراندا جووڵەی کردووە بە مانا سادەکەی، و پییەکی تری لەناو کێشە کۆمەڵایەتی و سیاسییەکانی کوردەواری دایە بە مانا هەرە قووڵەکەی. لەڕووی ئەنتۆلۆژیەوە گرفتی "خۆدۆزینەوەی کورد" کێشە گەورەکەیەتی و پێیوایە دەبێ کورد "ئاڵی خۆی بێت نەک زەلیلی باری ئەویتر". (قانع، ٢٠١٤، ٤) واتە لە نێوان کێشە لەگەڵ ئەویتری "ڕۆم و عەجەم" وەک قەومر، "عوسمانی و سەفەوی" وەک مەزهەب، "ئێران و تورک" وەک نەتەوە، یان "ئەنقەرە و تاران و بەغدا، وەک مەنبەعی زوڵم و ستەم" (قانع، هەمان، ١٢٢) وەک دەرکەوتەی ناسیۆنالیستی، ئاراستەی شیعرەکانی کە هەمان گوتاری سیاسی زاڵی سەردەمی خۆیەتی ڕوو لە ناوخۆ دەکات و "خودی کوردی" و خودی خۆێش دەداتە بە ڕەخنە. هەر بۆیە لێرە «سنووری نێوان خود و بابەت دەبێتە پردی ئاوێتەبوونی نرخە ئەخلاقیەکانی شاعیر و مۆراڵی دەستەجەمعی و ئازاری خۆی و نیشتیمان دەبن بە یەک». (بەختیار، عەلی، ١٣٥) بە دوای "وەتەن" یان نیشتمان"دا دەگەڕێت و ڕوو لە "کورد" دەکات و خۆی "سەری پڕ لە سەودای نیشتمانە". لە ئاستی دەرەکیدا کاریگەرە بە شۆڕشی ئۆکتۆبەری ڕووسیا ١٩١٧ و بڵاوبوونەوەی ئەو ئەوەی ئەو بە "قانوونی سۆشیالیستی" ناوزەدی دەکات و گوتارەکەی، هەربۆیە ئەمە دەکات بە ئامرازێکی مەعریفی-شیعری بۆ دژایەتیکردنی سیستەمی دەرەبەگایەتی زاڵی سەردەمی خۆی و بیر و باوەڕی خەڵکخەڵەتێنی ئایینی و "کەشیدەی فرتوفێڵ. پەیوەندییەک لە نێوان "کاکی مالیک و دینی خوێنمژیی بێدەسەڵاتان". دەئافرێنێ، کە هێزی دەرەکی واتە کۆلۆنیالیزم پشتی سیستمی دەرەبەگایەتی گرتووە و دەسەڵاتی سیاسی زاڵی کردووە بە "نۆکەری واڵ ستریت". (قانع، ٨- ١٢٣) ئەگەرنا بە ئاسانی دەڕووخێت. بەم جۆرە لە پرۆژەی دەوڵەت-نەتەوەی خانی و حاجی و دواتر نیشتمانپەروەری ئەحمەد، ئێستا ئاراستەی ڕەوتی ئاگایی نەتەوەیی کوردی بەرەو شێواو پێکهاتەی کۆمەڵایەتی-سیاسی کوردی دەچێت و کێشەی چینایەتی دێتەسەرەوە.

2-2-2-2-لە نێوان نەتەوە و چینەکان

قانع لە چەمکی "نەتەوە" وەک چەمکێکی ئەبستراکتی هەمەکی کە هەمووان لە ژێریدا یەکڕەنگن و جیاوازییەکان ون دەبن، پێکهاتەی کۆمەڵایەتی-چینایەتی کۆمەڵگا هەڵدەداتەوە، هەر بۆیە چەمکی "کورد" مانایەکی تایبەت و چینایەتی وەردەگرێت و دەبێت بە بەشی "چەوساوەی کۆمەڵگا"، "چینی جووتیار" و " کرێکار" دەبن بە سیما و جەوهەری چەمکی نەتەوە. (قانع، ٩) ئەمەش گۆڕانێکی تری ڕەوتی ناسیۆنالیستیی کوردە لە دیوانی ناسیۆنالیزمی کورددا. ئەگەرچی یەکێتی و دۆستایەتی خەڵکی بەناخی

فەلسەفەی ئەفکاری قەومی و ناسیۆنالیزم تێدەگاتو هەر چەند پێیوایە ئەوەی "بێ دەوڵەتە، سووکتر لە کایە". (قانع، ٣٠٧) بەڵام لای قانع "چین" دەکەوێتە پێش "نەتەوە" و دەوڵەتێکی سۆشیالیستی دەخوازێ، دەوڵەتی وەرزێڕ و جوتیار و گاوان و بەردەوام "وەتەن" و "دایکی وەتەن" و "نیشتمان" جێگەی چەمکی "دەوڵەت" دەگرێتەوە.

ئەوەی لە هزری قانعدا دەبێت بە سەنتەری بزووتنەوەیەکی ناسیۆنالیستی چەمکی "شۆڕش"ێکی ڕادیکاڵە کە هەم سیستەمی سیاسی و هەم سیستمی ئابووری- کۆمەڵایەتی تێکدەشکێنێ. واتە "شۆڕشی ناڵین و بت پەرستی" دەگۆڕێ بۆ شۆڕشی چینی زەحمەتکێش. چەمکەکانی (کار، کرێکار، هێزی بازوو، بێکاری، هێزی باوەڕ، هەژاری) و بەرژەوەندی گشتی (قازانجی عمومی) جووتیار و پاڵ و ڕەنجبەر و گرووهی برسی لە چەمکی کۆمەڵایەتی- ئابوورییەوە دەگۆڕێن بۆ چەمکی سیاسی کە ئەگەری گۆڕانیان لەناوخۆیاندا هەڵگرتووە لە ڕێگەی هۆشیاری و زانینەوە. پێیوایە "هەر زەمانێ چاوی بەربوو کوردی ڕەندی هۆشیار" ڕاپەڕین و شۆڕش سەر هەڵدەدات. (قانع، ٢٣٧) ئەم ئاگاییە سەبارەت بە "خود" شۆڕ دەبێتەوە بۆ پرسی "جێندەر و ڕەگەز" و دەبێت بە بەشێک لە خەباتی چینایەتی و شۆڕش دژی خێڵ و عەشیرەت و دەرەبەگ و سەرەتای دروستکردنی "وەتەن" و ئاگایی سەبارەت بە نیشتمان کە بە هاواری "ئەی وەتەن" دەریدەبڕێت و ئەمەش هاوشانە لەگەڵ ئازادی و ڕیفۆرمی ئابووری و زەوی و زار.

کەواتە قانع کۆمەڵگا وەک کوتلەیەکی یەکانگیر نابینێت، بەڵکو لە نێو دوالیزمێکی پڕ لە دژایەتیدا لە نێوان (سەپان/میر، خان، ئەشرەف/ جووتیار، ئەعیان خانەدان بەگلەر کوڕەئاغا توججار/ کرێکار و زەحمەتکێش) لە جووڵەدایە، هەربۆیە داوای ڕووخاندنی قەسر و کۆشکی لۆردی شاران و دارشتنی کۆشکی یەکسانی ژیان دەکات.

3-2-2-. جوگرافیای خەیاڵکرد و کۆلاژی مێژوو

یەکێک لە بنەڕەتەکانی ناسیۆنالیزم یان ئاگایی نەتەوەیی دروستکردنی جوگرافیایەکە کە دژی جوگرافیای فەرمی/سیاسی داسەپاوە، سنووری خاکی وەتەن بە جۆرێکە کە شاعیر خۆی وێنای دەکات و وەک حەقیقەت دەینەخشێنێ و وەک بەڵگەنەویست سەیری دەکات، چونکە سەرحەدێکی سروشتی/ دیموگرافییە. لەم سۆنگەیەوە قانع بانگ دەدات کە لە "کوردستانی خوار و ژوورو شۆڕش بکەن لە ڕووی نەزانین و جەهلدا و تۆوی نیفاق و ئەجنەبی دەرکەن هەتا سنوور". بە شیعر باسی سنووری کوردستان دەکات، بەڵام نایبەستێتەوە بە "دەوڵەت" بەڵکوو بە "خاکی کوردان" ناوزەدی دەکات. (قانع،٤٦٧) ئەم جوگرافیایە دەبێت بە جوگرافیای خەیاڵکرد کە سنووری نێودەوڵەتی دەسڕێتەوە و دەبێت بە بەشێک لە ئاگایی سیاسی نەوەکانی دواتر و هەر وەک هێمنیش پاشتر پێیوایە هیچ کەسێک ناتوانێ بێت بەرەو "سنوور و سەرحەدی خاکی وەتەن". (هێمن،٢٧٠٨، ٣٨٨)

بەم جۆرە بەرهەمهێنانی ئاگایی دەبێتە خاڵێکی گرنگی خەیاڵی شیعری قانع، بۆ نموونە چەمکی "نەورۆز" پەیوەست دەکات بە ئەفسانەی زوحاک و کاوە و ناوی دەنێت جەژنی لاوان و جەژنی میر و گاوان، بەڵام لە جەژنێکی نەتەوەییەوە دەیگۆڕێت بۆ "کاتی کشتوکاڵ" و کاتی "کار" و پێیوایە هەر کەسێ نانی هەبێ جەژنی ساڵیەتی. ئەوە جگە لەوەی جەژنی ڕاستەقینە "خوێندن و هۆشیارییە".

بەشێک لە یادەوەری شاعیرانی کلاسیکی کورد بە تایبەتی لەسەر ئاستی نەتەوەیی لەژێر کاریگەری "شانامەی فێردۆسی" دایە و قانعیش لەسەر هەمان هێڵ هەوڵدەدات، مێژوویەک لە نێوان ئەفسانە و ڕاستی کۆلاژ بکات، کە یارمەتی ئەفسانە و خەیاڵی ناسیۆنالیستی و ڕەگی هاوبەشی نەتەوە دەدات. ڕۆستەمم و ئەفراسیاب و کەریم خانی زەند و ئەردەڵان و سەلاحەددین لێکگرێ دەدات، مێژووی کۆنی کورد و میرانی ڕەواندز بە شیعر دەهۆنێتەوە. (قانع، ٥٢٩) هەر بۆیە «ململانێی نێوان لۆژیکی وێنە و حەقیقەتی واقیع تەواوی ئەزموونی قانع و کێشە ویژدانییەکانی ناو شیعری ئەم شاعیرە داگیر دەکات». (عەلی، ل ١٠٢-١٠٣.) یۆتۆپیای وێنەیی ناو خەیاڵی شاعیر و تراژیدیای ژیانی واقیعی کۆمەڵی کوردەواری واتا پرۆسەی بەئایدیالکردنی واقیع و وێنە بەرهەمهێنراوەکانی خەیاڵی شاعیر لەژێر کاریگەری ئەفسانە و وێنەی نەتەوەکانی تر دایە کە ئەویش بەرهەمی ئەفسانەی وەک شانامەی فیردۆسین. ئەم کۆلاژە مێژووییە کە لە ژێر ڕەوتی ناسیۆنالیزمی ئەوانیتر سەریهەڵداوە، دەیەوێت شانازی نەتەوەیی و ڕابردوو بکات بە ئاوێنەیەک ئێستای پڕ لە قەیران و پارچەپارچەبوونی پێداپۆشێت.

4-2-2-. شیعر و نیهێلیزم

پەیوەندی ئاڵۆزی نێوان "کورد" و "وەتەن" و "چینەکانی کۆمەڵگا" لە شیعری قانع دا بە جۆرێکە کە "کوردی سەراسیمە لە ژوور و خواروو" هۆکاری زەلیلی و زەبوونییەکەی بۆ بێڕەونەقی کۆمەڵی "کوردانی هونەروەرە" دەگەڕێتەوە و کێشەی جەوهەری کورد "خۆکردە نە خواکرد"، هەر بۆیە قانع لە "خودێکی کوردی نموونەییەوە" کە سابیتی کردوە لە گشت کەس چاترن" بەرەو جۆرێک لە نیهێلیزم دەڕوا، دونیای خۆزگەی شیعری و یۆتۆپیایەکە بەرەو هەرەس دەچێت و پێیوایە "ئەمە بەردی داماوییە لە ئەژنۆی دەدات"

و سەردەمێک کە پێیوابوو هۆنەر یا شاعیر "ڕۆحی ڕەوانی فەرهەنگە" ئێستا لە جیهانی خودی قانعدا "شیعر و ڕاستی و حورمەتی خاک و دیار" بێ بایەخ بوونە.

ئەگەر لە ڕووی کۆرنۆلۆژییەوە سەیری شیعرەکانی قانع بکەین، بێ ئاکامبوون و سەرهەڵنەدانی شۆڕشێکی ڕادیکاڵ کە زەمەنێک تەنانەت لە دووتوێی پێنج خشتەکی تێکهەڵکێش وەک دەقێکی نێوانشیعری و مۆنۆلۆگی نێوانخودی لەگەڵ بێکەس و ئەحمەد موختار جاف، داوای "شۆڕشێکی ئاگرین و ڕاپەڕین لە خەوی غەفڵەتیان دەکرد" تووشی نیهێلیزمی دەکات و چەمکی ئازادی بەرەو پووکانەوە دەچێت. لە کاتێکدا پرۆسەی نووسین و پرۆسەی حەقخوازی لای قانع یەک شت بوو. (قانع، هەمان، ٥٠) ئۆخەی دەکات کە دووره لە فەلسەفە، چونکە سەرچاوەی کوێرەوەرییەکانیەتی و هۆشیاری بارێکی گرانە و "فەلسەفە و شیعر و هونەر" هیچ بایەخیان نامێنێ، ئەوە لەکاتێک دایە کەپێشتر کە ببوون بە بنەمای سیاسەتی ئازادیخوازی. هەڵنەگیرسانی شۆڕش پەیوەستە بە ململانێیەکی ناهاوسەنگی چینایەتی و نائاگایی سیاسی کوردەواری و ئەمەش وادەکات ئاگایی حاجی یان هەمان بەریەککەوتنی نێوان واقیع و جیهانی ناوەکی شاعیر، لە پڕۆژەی شیعری قانعدا ڕەهەندێکی پێچەوانە وەربگرێت و پرۆژەی بونیاتنانی نەتەوە بەرەو ڕەشبینی بچێت. ئەگەر لای شاعیرانی پێشوو قاڵبی شیعری تەنگی بە ئایدیا هەڵێنابێت، ئەوا لای ئەو خودی ئایدیا دەبێت بە کێشە.

2-3- پەڕینەوە بەرەو کردە و فەلسەفەی نێوانخودی

2-3-1-تەوەری یەکەم: بێکەس.. پراکسیس و بەرەنگاری

فایەق بێکەس (١٩٠٥- ١٩٤٨) هاوشانی قانع لە شیعرەکانیدا دەبێت بە دەنگی چینی چەوساوە و پەیامی "تێکۆشان و کردە" وەک بەرەنجامی شیعرەکانی خۆی دەخاتەڕوو، چەمکی "میللەت" گەڵاڵە دەکات، وەک بەرهەمێکی کولتوری-سیاسی کە دروست دەکرێت. داوای هیممەت و غیرەت و تێکۆشان دەکات، لێرەوە جارێکی تر بێکەس بە شیعر "ڕاپەڕین و شۆڕش" و ڕابوون لە "خەوی جەهل" دەکات. (بێکەس،٢٠٠٥، ٦) وەک شاعیرانی پێش خۆی جەخت لەسەر "عیلم و سەنعەت" دەکاتەوە، لە وڵاتێکدا کە "ئەجنەبی" حوکمی دەکات و بۆ "تەرەقی قەومی کورد" و بە دەستهێنانی "حقووق" دەبێ میللەت تێبکوشێت. پێیوایە بە"ئیتتفاق" بەرەو هۆشیاری دەچین و هێشتا "قەتعی ئومێدی سەربەخۆیی" نەکردووە. لە هزری سیاسی بێکەس خود-ئاگایی ئاستێکی بەرزتر دەبڕێت و "برایەتی گەلان" دەخاتە بەرانبەر دەرپەڕاندنی کۆلۆنیالیزم.

2-3-1-1- میللەتی پارچەکراو و کردە

یەکێک لە دیارترین شیعرەکانی بێکەس واتە "ئەی وەتەن" وەک مانیفێستی سیاسی کە دەم بە دەم هەتا ئێستاش دەوترێتەوە و پڕە لە هەستی نیشتیمانپەروەری و خاڵی جیاکەرەوەی بێکەس ئەوەیە کە پێیوایە بۆ خاکێکی چەوساوە و دیل و "میللەتێکی لەت و وپەتی مافخوراو" و "کوردی سەرشێواو و کوردستانی لەت لەت" (بێکەس،١٧- ٣٩)، بانگەشەی نەتەوایەتی تەنیا بەدەم ناکرێت و پێویستی بە خەبات و کردەوەیە. ئەم خەباتەش واتە پێداکوتان لە واقیع و دووبارە خۆدروستکردنەوە. هەروەک فیختە دەڵێت دەبێ گەل بەردەوام «لە ڕووی مەعنەوییەوە خۆیان بەرهەم بێننەوە». (فیختە، ١٩٧٩، ٢١٩) ئەم خۆبینین و دیاریکردنی ئێستا لە پراکسیسدا لای بێکەس دەکەوێتە بەرامبەر جووڵەی وەفدی کوردستان و عێراقچیەتی و پێیوایە نابێ بەرهەمی خوێنی لاوان "ببرێتە بەردەم عەرشی عێراق". (بێکەس، ١٦) بێکەس لە سیاسەتی جیهانی و پەیوەندی زلهێزەکان و بەرژەوەندی وڵاتانیش ئاگایە و جەخت دەکاتەوە کە "حوریەت و عەدالەت درۆیە، بێ ئەساسە/ ژیانی کامەرانی بە هەوڵ و ڕەنجی شانە" "ئیشکردن" لە سەردەمی "خێرایی" و "گەلی چالاک" و ڕابەری بەهێزە، کە "میللەت" دەئافرێنێ. ئەوە کۆکە لەگەڵ جەهەری هەندێ تیۆری ناسیۆنالیستی کە خەخت دەکاتەوە کە دەبێ دەسەڵاتی سیاسی لە ڕێگەی ئوتۆریتەوە خۆی بسەپێنێت بەسەر ئەو کەسانەی کە بە ویستی خۆیان شەرعیەتیان پێبەخشیوە، واتە لە ڕووی فەرمییەوە خاوەن ویستێکی ئازادن هەر بۆیە «نەتەوە دەبێتە گەلێکی ئازاد کە حوکمی خۆی دەکات». (هرتز، هەمان، ١٢-١٣) لە شیعرەکانیدا ئاماژە بەوە دەکات کە دوای جەنگی گێتی و دامرکانەوەی شەڕ هەمووان بە مافی خۆیان دەگەن تەنیا کورد بە هیچ ناگات، چونکە نیشتمانپەروەر و ڕۆشنگەر و ڕێبەری لە نێودا نییە و ناتوانێ تۆوی ناکۆکی هەڵکەنێ. واتە نە خاوەن دەسەڵاتی سیاسییە و نە ئازادە.

خاڵێکی جێگەی تێڕامان لە نێوان خانی و حاجی و قانع لە لایەک و بێکەس لە لەیەکی تر سەبارەت بە سەرکردە ئەوەیە، بێکەس لە جیاتی سەرکردە بە دوای "پیاوی مونەوەر" و "فیکرەی میللیەت"دا دەگەڕێت. (بێکەس، ٤٣) ئەو پەیوەندییە بەهێزەی نەوەی پێش خۆی درێژە دەدات کە "ڕاپەڕین لە خەوی نەزانی" پەیوەستە بە عیلم و سەنعەتەوە، خود-ئاگایە بە سەردەمی خۆی و دەزانێت سەردەمی پیشەسازی و تەکنەلۆژی دونیای داگرتووە و "هۆش و بیر و پیاوی ژیرە" کە ئازادی دەخوڵقێنێت. چونکە هەر وەک جەمال

نەبەز دەڵێت ئازادی کە خۆی تایبەتکاری مرۆڤی ژیرە- مرۆڤی ژیریش هەر بەمر پێیە ئەو مرۆڤەیە کە دژی ئازادی نەبێ. (نەبەز، ١٩٨٥، ٨٧) هەر ئەمەشە رزگاری نەتەوەیی لێبەرهەم دێت، چونکە بۆ گەیشتن بە مافی نەتەوەیی نۆکەری نەکردن بۆ بێگانە و یەکێتی و بەرزڕاگرتنی "سەنعەت و عیلم و مەعاریف" دەبێت بە دامەزرێنەری ئەخلاقی نەتەوەیی و "میللەتی بێ عیلم و ئەخلاق" بە سەربەخۆیی ناگات. ئەمە بە دابڕانێکی ڕادیکاڵ دادەنرێت لەمەڕ تێگەیشتن لە ئەخلاقییاتی نەریتی کە خۆی لە ڕواڵەت و "چەفتە و جامانە"دەبینێتەوە. بە بۆنەی هاتنەوەی تەرمی چوار ئەفسەری کوردی کۆماری کوردستان بۆ سلێمانی هاوار دەکات قەومی کورد سەلماندویەتی کە شایستەی سەربەستییە، چونکە بە کردەوە چۆتە ناو سیاسەت و جەخت دەکاتەوە "ڕۆحی میللی" هەر دەمێنێ و دیلی نایکوژێت، بەڵام بە "شۆڕش" ئیسلاحی قەوم و نیشتمان دەکرێت.

2-1-3-2- جەهل و دیلبوون

بێکەس دەگات بە خود-ئاگایەکی قوڵ لە نێوان جیهانی دەرەکی و جیهانی شیعری سەبارەت بە پرسی نەتەوایەتی و سەرەڕای ئەوەی خۆی شاعیرێکی دیاری سەردەمی خۆیەتی، بەڵام جەخت دەکاتەوە کە "جەهالەتی میللەت و کوردایەتی حەماسی" کورد ناگەیەنێت بە ئازادی. (بێکەس، ٢٨) لێرە چەمکی "جەهالەت" دەبێتە چەمکێکی سەنتەری دژی دەسەڵاتی ئەجنەبی، کە هەر ئەم دەسەڵاتەش بەشێکی گرنگ لە بەرپرسیارێتییەکەی دەکەوێتە سەرشان و کوردی کردووە بە "دیلی عێراق و ئێران". (بێکەس، ٣٥) ئەم ئاگاییە لە ئەدەبیاتی سیاسی کورد دا دواتر لای هێمن سەبارەت بە هەستی کۆیلەبوون و یەخسیری دەستی بێگانە، دەگۆڕێ بۆ چەمکی "دوژمن" و پاشان هەردووکیان دەبن بە یەک. "دوژمنە بێگانە" ئاخر چۆن لەگەڵ وی هەڵدەکەم". (هێمن، ٢٧٠٨، ٣٨٧) و لە دیدگای دڵداری شاعیری شیعری نەتەوەیی "ئەی ڕەقیب"یش میللەت لە بەرانبەر دوژمن مانا وەردەگرێت: "میللەت یەعنی بە نووکی ڕمبی دوژمن بێتە هۆش/میللەت یەعنی لە زەڕەی تۆق و زنجیر ڕاپەڕێ". (دڵدار،٢٥٧٣، ٣٠)

تێگەیشتنی بێکەس بۆ "جەهالەت" و ڕۆڵی پیاوانی ئایینی لە دژایەتی پێشکەوتن و باڵابوون، ڕوونتر لە شاعیرانی پێش خۆی دەردەکەوێت و هاوتا دەکرێت بە ڕۆڵی کەنیسە لە سەدەکانی ناوەڕاست و "دەوری پاپا و عەسری ئیرهاب"، هاوکات ڕێگەچارەکەش دەبینێت کە وەک "ئەورووپا دەبێ پاپا تەمێ بکرێت و دەست بدرێتە عیلم و فەن". وەک شاعیرانی پێش خۆی "مەکتەب و زانست" دەبێتە مەرهەم و دەرمانی دەرد و ڕێگەی لە خەو هەڵسان و زوڵمەت. ئەمەش یەکێکە لە پرسیارە سەرەکییەکان کە بەردەوام شاعیرانی پێش خۆی کردوویانە و هەمیشە هەستیان کردوە "میللەت خەوتووە"، لای بێکەس ئەم دەکەوێتە بەرانبەر کردەوە و پراکسیس، ئەوە جگە لەوەی یەکسانی جێندەری و تێکۆشانی کچان دەبێت بە بەشێک لە ئەکتی سیاسی. (بێکەس، ٦٦) و قوتابخانە دەبێتە ناوەندی سەرەکی پێگەیاندنی سیاسی، کە شیعری نەتەوەیی بناغەکەیەتی و قانع و بێکەس هەستی نەتەوایەتی دەخەنە ناو شیعری منداڵان و پرسیارە جەوهەرییەکان سەبارەت بەبوونی نەتەوایەتی و خاکی وەتەن و پێگەی لە جیهاندا وەک وانە دادەڕێژن.

بێکەس کردە و پراکسیس دەخاتە پێش شیعر، بەڵام دواجار هەر بە شیعر گوزارشتی لە سیاسەت کردووە، هەر بۆیە جیهانی دارێژراوی خەیاڵی شاعیرانەی بەرتەسکە و کەمتر پڕاوەتە سەر کێشەکانی کۆمەڵگا. ئەگەر لە فەلسەفەدا زمان بکەوێتە خزمەت مانا و لە شیعردا مانا بەهۆی قاڵب و تەکنیکەوە سنووردار بکرێت، ئەوا بیرۆکە و ئاگایی بەردەوام شێواوی دەبێت. ئەمە بە دیوێکی دا هەمان ئەو گرفتەیە کە مەسعود محەمەد ئاماژەی کردووە کاتێ دەڵێت: «بەشی زۆری ڕیزبوونی هەڵبستەکان هەر ئەوەیە دوا پیت یان قافیەیان با بڵێین شینە یان واوە». (محەمەد، ١٩٧٣، ٢٤٧) ئەمە ئەگەر بۆ ریزبەندی دیوانەکە ڕاست بێت ئەوا بۆ ناوەرۆکی شیعرەکانیش ڕاستە، چونکە کێش و سەروا ئامادەییەکی پێشتر لە واتایان هەبووە. هەر بۆیە ئەگەر یەکێک لە ئەرکەکانی فەلسەفە هەروەک ڤیتگنشتاین ئاماژەی بۆ دەکات «شیکردنەوەی بونیادی زمان» بێت. (فرجی،١٤٠١، ٢٩٩) و هاوکات ئاگاداری سیحربازی زمانیش بێن دژی هۆش. (ویتگنشتاین،١٣٨٩، ١٠٢) ئەوا لە شیعردا ئەرکەکە قورستر و ئاڵۆزتر و پێویستتر دەبێت، چونکە سنووربەندی ئاگایی لە شیعردا تۆخ و کاریگەرترە، ئەوە جگە لەوەی خود سەنتەری هەموو چالاکییەکانە.

2-3-2-لە ئاگایی خودی و شیعرییەوە بۆ سیاسەتی نێوانخودی

ئەگەر لە دیدی هابرماس هەموو فەلسەفەی ئاگایی کە "کۆجیتۆی دیکارتی" داهێنەریەتی لە قەیران دایە، چونکە بەرهەمی "خود-سوبێکت"ە لە ئاگایی خۆیدا، یان پەیوەستە بە دەروونی نووسەرەوە، کە «زۆربەی بیروڕاکانی لە سەرچاوەی دەروونی خۆی و وتووێژی ناوەکییەوە هاتوون». (محەمەد،١٩٧٣، ٦) ئەوا شیعر کە کاریگەرترین چەکی سیاسی سەردەمی ڕۆنانی نەتەوەی کوردە، زۆر شۆڕشگێڕانەتریش بووە بە بەراورد بە شیعری بۆ نموونە ئەورووپی کە هەر وەک هۆبزباوم ئاماژەی بۆ دەکات لە سەردەمی ناسیۆنالیزم، لە ناو ڕۆمانسیزمدا گیریکردبوو. ئەگەر شاعیرانی ڕۆمانسیزم بەرەو نەریتی دینی و غەیبانی و سرووتی ناوەکی و دەروونخوازانەی مەرموز و ناعەقڵانی ڕۆژهەڵاتیانەی چووبێتن. (هوبزباوم،٢٠٠٧، ٤٨٤) ئەوا شیعری نەتەوەیی کوردی لە نێوان

شۆڕشگێڕانەبوون و ئێهێلزمدا گیردەخوات، هەرچەندە بونیادی ئاگایی سیاسی کورد پێکدێنێت و توانیویەتی زمان وەک کۆڵەگەی وجودی کورد بپارێزێت و شوناسەکە گەڵاڵە بکات. دواجار ناگات بە سیاسەتێکی رادیکاڵ واتە دەوڵەتی نەتەوەیی کە ئامانجی پرۆژەکەیەتی و لەناو "سیاسەتی شاعیرانە" یان فەلسەفەی ئاگایی دا ڕۆدەچێت، لێرەوە بۆ دەرچوون لەم تەنگژەیە دەتوانین سوود لە تێزی "فەلسەفەی نێوانخودی" هابرماس وەربگرین.

1-2-3-2-دەرچوون لە سیاسەتی شاعیرانە

لەپێشتربوونی کارلێک interaction لای هابرماس پەرینەوەیە لە خودێتی بەرەو جۆرێک لە پەیوەندی کە لەسەر بنەمای دانپیانان دامەزراوە. (هابرماس١٩٩٩، ٤٩) لە دیدی ئەو مانا و حەقیقەت و مێژوو و تەنانەت "خود"یش ڕەها نییە و لە چوارچێوەی سیستەمی هزری دایە و تەونێکە لە میتافۆڕ و زاراوە کە قۆناغ و گوتارە باڵادەستەکە پێکدێنێ و رایوایە فەلسەفەی ئاگایی لە هەمەکیەتی خۆیدا بریتییە لە بیرۆکەی بە سەنتەریبوونی کۆجیتۆی دیکارتی کە "خود"ی بەرهەمهێناوە، بەڵام نەیتوانیوە جۆرێک لە سەربەخۆیی و بابەتیبوون بەرهەم بێنێت. (هابرماس، ٢٠٠١، ١٧١) چونکە جۆرێک لە مۆنۆلۆگێکە کە فەیلەسوف لەگەڵ خۆیدا ڕاڤەی دونیا دەکات، هەر بۆیە ئەم تێگەیشتنە بۆ (خود یان سوبێکت) بە جۆرێک لە قەیرانی مەعریفە دەزانێت کە لە نێوان میتافیزیک و فەلسەفەی ترانسێندێنتاڵیدا گیریخواردووە، واتە ئەو بنەمایەی بۆ مەعریفەیەکی بابەتیی لەسەر "خود" داڕێشتووە لە ناو مۆدێلی فەلسەفەی ئاگاییدا پەکیکەوتووە.

ئەگەر ئەم تێزەی هابرماس لەسەر ئاگایی نەتەوەیی کوردی پراکتیزە بکەین کە بنەماکەی لەسەر شیعر دامەزراوە، هاوکات چوارچێوەی دیدگاکەیشی بۆ بنیاتانی نەتەوە و دەوڵەت وەک کردەیەکی سیاسی، لە ناو فەلسەفەی ئاگایی و جیهانی شیعری دایە، کە تێیدا شاعیر خەریکی مۆنۆلۆگە لەگەڵ خۆی، کرۆکی کێشەکە دەردەکەوێت. هەروەک هابرماس ئاماژەی بۆ کردوە لە نێوان ڕوانگەی بکەری ناسکار (الذات العارفة) بۆ شتەکانی جیهان و بۆ خودی خۆی هاوجووتیەک لە ئارادانییە، هەر بۆیە پێشنیاری مۆدێلی لێکتێگەیشتنی نێوانخودیintersubjective communication دەکات. (هابرماس، ١٣٨٤،٦١٠)

کەواتە کاتێ ئێمە ناسیۆنالیزم یان هەمان ئاگایی نەتەوەیی کوردی لە چوارچێوەی جیهانی شیعری دەردەهێنین، کە تێیدا خودێک وێنای جیهان دەکات و جۆرێک لە خود-ئاگایی بەرهەمدێنێت، دەپەرینەوە بەرەو ئاگایی هاوبەش وەک بوارێکی سیاسی نێوانیخوادی و ئەخلاقی کە هەمان سیاسەتی راوێژگەرییە Deliberative politics کە پشت بە بەهێزکردنی رێسا و بنەما رێکارییەکان و دۆخی پەیوەندیکاری و کارلێک دەبەستێ. (Habbermas, fact, 298) ئەوا زمان و تێگەیشتنێکی جیاوازی سیاسی-کوردی دروست دەکەین کە گفتوگۆ و رای جیاواز بنەڕەتەکەی دروست دەکات و خودئاگاییەکی عەقڵانی پێکدەهێنێت. زمان دەبێتە پارادایمی لێکتێگەیشتنی پەیوەندیکاری بە یارمەتی نێوانخودی نەشێوێنراو (unversehrt) کە پارێزگاری لەخۆی دەکات لە رێگای ئاڵوگۆڕی لێکتێگەیشتنێک کە لەسەر بنەمای دانپیانانی ئازاد دامەزراوە. (هبرماس، ٢٠٢٠، ٦١٠-٦١١)

بەم جۆرە ئەگەر خود سەنتەری لە فەلسەفەدا نیشانەی داخرانی بیرمەند بێت بەسەر خۆیدا، ئەوا تێزی شاعیرانە کە بنەڕەتی ئاگایی نەتەوەیی کوردە، دەبێتە زمانێکی لە قاڵبدراو کە ناوەرۆکەکەی بە هۆی فۆڕمەکانی ریتم و ئاواز و قافیەوە بەرتەسک دەکرێتەوە. کاتێ (خانی) دەیەوێت بونیادی پرۆژەی دەوڵەت دابنێت و لەگەڵ یەکەم چرکەساتی ناسیۆنالیزمی ئەورووپی خود-ئاگاییەکەی دەپژێت، بەهۆی ئەوەی تەنیا لە جیهانی زهنی خۆیدایە، نابێت بە سیاسەت بەمانا هابرماسییەکەی، چونکە ناپەڕێتەوە بۆ ناو پانتایی "گشتی" و "نێوانی" و خستنەڕووی باشترین ئەرگۆمێنت و هەر لەچوارچێوەی جیهانی خودی و شاعیرانەدا دەمێنێتەوە.

هابرماس پێیوایە دەرچوون لە فەلسەفەی خودی و تاک قسەکەری و بەرەو پەیوەندییەکی عەقڵانی نێوان زەینی، کەشێکی سیاسی واتە کارلێکی نێوان ویستەکان و ئاگاییەکان لە پێناو دیاریکردنی چارەنووس دەخوڵقێنێ کە بەردەوم تاکەکان بە هۆی تێگەیشتنی هاوبەش «ئامانجەکانی خۆیان لەسەر بنەمای پێناسەی هاوبەش» (هابرماس، ١٣٩٢، ٥١٧) و «لەسەر بنەمای ئەرگۆمێنتی جێگەی پەسەند» ڕێکدەخەن. (Habermas, 1984, 22) هۆگری پەیوەندیانە یان کردەیی بە هۆی دەزگا نێوانخودییەکانەوە بە ئاراستەی لێکتێگەیشتن دەڕواتەپێش. (اباذری، ١٣٨٩، ٢٨) ئەمەش بەرەو پەیوەندییەکی ئازادیبەخش و خودئاگایی سیاسی دەچێت.

واتە راستە ئێمە لە هزری سیاسی (خانی) و (حاجی) و (ئەحمەد) و (قانع) و (بێکەس) دا، ئاگایی ئازادیخوازانە و رزگارییەخشیمان هەیە، بەڵام پێویستی بەوەیە بکەوێتە پانتایی گشتی و دواتر ببێت بە کردەی سیاسی، بۆ ئەوەی بگات بە دوائامانج. بۆ نموونە (حاجی) پرۆژەی دەوڵەت/نەتەوە وەک دەرکەتەی ئاگایی سەردەم دەخاتەڕوو، خەسڵەت و ناوەرۆکەکەی دیاریدەکات، بەڵام ئەمانە تەنیا لە جیهانی شیعری خۆیدا، کە دواتر بەشێکی گرنگی جیهانی ئاگایی تاکی کوردیش دروست کردوە رووەدات، زمانەکەی بەردەوام ئاگاییەکەی دەشوێنێت و دواجار دان بەوە دادەنێت کە ناتوانێ بە شیعر گوزارشت لە خۆی بکات و پێویستی بە گفتوگۆیە.

2-2-3-2- زمان و نێوانخودێتی نەتەوە

جەختکردنەوە لە سەر زمان وەک سیستەمی بیرکردنەوە لە دیدی هابرماس ڕەخنەی لێدەگیرێت و پێیوایە «زمان بەستێنێکی هاوبەشی نێوان خودەکانە کە دەبێ هەموو کەسێک لە سەری بڕوات، پێش ئەوەی بتوانێ بکەوێتە ناو دەستەواژە و دەربڕینەوە سەبارەت بە ژیان، جا چ لە وشە یان هەڵوێست یان کردە دا خۆی بنوێنێ». (هابرماس، ۲۰۰۱، ۱۸۸) واتە زمان نێوەندێکە medium مانای تێدا بە هاوبەش دەکرێت و پێیوایە زمان پەیوەست نییە بە سیستمێکی ئەبستراکتی ڕێزمان، بەڵکوو لە بونیادی نێوانخودی دایە. (حسین، ۱۳۹۷، ۸٤) ئەم تێگەیشتنە بۆ زمان، کاتێ ئەرکێکی سیاسی وەردەگرێت کە تەنیا وەک سیستەمی ئاماژە سەیر نەکرێت، بەڵکو وەک پەیوەندی و مانا سەیر بکرێت، هەر بۆیە هابرماس لە جیاتی تیۆری واقعیەتی حەقیقەت، پشت بە کۆدەنگی حەقیقەت دەبەستێت کە بەشێکە لە هەموو کردەیەکی پەیوەندیکاری. (ریتزر،۱۳۹۳، ۳۹٦) لە جیهانی-ژیندا کە نێوەندی کولتووری و سیمبۆلی بەرهەمهێنانەوەی کۆمەڵگایە. (Habrmas, 1985,125).

ئەمە کاتێک بەسەر دیاردەی دەرکەوتنی نەتەوە لە ئاگایی دا پیادە دەکرێت کە زمان ڕۆڵی سەرەکی تێدا دەگێڕێت، بەرجەستەتر دەبێت، بە تایبەتی لە پەیوەست بە حەقیقەتی بەرهەمهاتووەوە سەبارە بە خود. بۆ نموونە لە شیعرەکانی (ئەحمەد)دا خودی کوردی و دەرکەوتە ناسیۆنالیستیەکەی ڕەهەندێکی دونیایی وەردەگرێت. "خۆبوون" قوڵدەبێتەوە و نەتەوە لە دەرەوەی دەوڵەت سیمایەکی زەینی وەردەگرێت. هەر چەندە چەمکی "کورد" و دەروشانەوی پەیوەست دەکات بە خودئاگاییەوە، بەڵام لە جیهانی شیعرەوە لە جیاتی بچێتە ناو "جیهانی-ژین"، دەچێتە ناو جیهانێکی خەیاڵکرد و جوگرافیایەکی بێدەوڵەت بۆ کورد دروستدەکات. عەقڵانیەت بە مانا کانتیەکەی کە هەمان ڕۆشنگەری و خود-موختارییە لای ئەحمەد بوونی هەیە، بەڵام کاتێ جیهانی ناوەکی واتە شیعرەکانی و جیهانی واقعی دەرەکی یەکانگیر نابن، بەرەو نێهێلیزم دەچێت. هەر بۆیە خودی گەڵاڵەبووی کوردی یەکناگرێت و ناپەڕێتەوە بەرەو نێوانخودی و ئەمەش سیاسەتی ڕادیکاڵی لێناکەوێتەوە، چونکە نابێتە«کردەی ئەو تاکانەی کە کارلێکیreaction هاوبەشیان هەیە، بۆ تێگەیشتن لە جیهان و پەیوەندییەکی نێوان کەسێتیی interpersonally relation یان هەیە». (هابرماس، ۱۳۸٤، ٦۱۱) واتە جیهانی زهنی و خودی جیهانی بابەتی و نێوانخودی دادەپۆشێت و دواجار بەسەر خۆیدا دادەخرێت.

(قانع) بە مانایەک هەنگاوێک لە سیاسەت نزیکە بە پێی تیۆری هابرماس، کاتێ سیاسەت وەک کردە و شۆڕشێکی ڕادیکاڵ دەبینێت و خەباتی چینایەتی و ململانێی ناوەکی کۆمەڵگا وەک بزوێنەری سەرەکی گۆڕانکاری دەخاتەڕوو. بەڵام لە جیاتی پەڕینەوە بەرەو جیهانی نێوانی و سیاسەت، تێزەکانی پەیوەندییەکی شێواو دەخەنەڕوو. لە جیهانی شیعری و ئاگایی خۆیدا خەریکی کۆلاژی مێژوو و جوگرافیایەکی خەیاڵکردە کە دەتوانێ لە ئاستێکدا نەتەوەی لەسەر بونیادبنێت، بەڵام کردە کە هەمان شۆڕش و ڕاپەڕینە دژی جەهل و بێئاگایی، دواجار نیهیلیزم و دژە-چالاکی بەرهەم دێنێ لە جیاتی ئەکتی سیاسی.

هابرماس "عەقڵی پەیوەندیکاری" دەخاتە بەرانبەر هزری ناوەکی ناڕوون واتە «هزرێکی دەروونخواز، کە پەیوەندییەکی تۆکمەی لەگەڵ وجوودێکی ڕەمزاویدا هەیە و لە دۆخێکی تایبەتی دا دەردەکەوێت و دەبێتە هۆی دەستڕاگەیشتن بە هەندێ حەقیقەت کە لە ڕووی میتافیزیکییەوە لە قووڵیدان و شاراوە و نێژراون». (هابرماس، ۱۳۸٤، ٦۲۰) ئەمە بە باشترین شێوە لە جیهانی ناوەکی شیعریدا دەردەکەوێت، چونکە هەم زمان و هەم ئاگایی و هەم ئەو ڕاستیانەی بەرهەمیان دێنیت مەرج نییە هاوجووت بێت لەگەڵ جیهانی نێوان خودەکان. بۆ نموونە پەیوەندی نێوان زمان و ئاگایی نەتەوەیی و جیهانبینی بێکەس لە چوارچێوەی چەمکی "ڕاپەڕین" و "خۆبینین" لە بەرانبەر "ئەویتر"دا بەرجەستە دەبێت، پارچە پارچەبوونی کورد لە واقیع دا بووەتە هۆی ئاگاییەکی شێواو. بێکەس سیاسەت وەک کردە سەیر دەکات و نەتەوە لە ئاگایی دا وێنا دەکات کە پێویستە خود-ئاگا بێت بەسەردەمی خۆی. عەقڵانیەت و ئەخلاقیەت وەک بنەڕەتی سیاسەتێکی نوێ دەبینێت کە زانست پشتیوانی بکات. ئەگەرچی بێکەس کردە دەخاتە پێش شیعر، بەڵام ئەمە هەر لە جیهانی خودییدا ڕوودەدات.

بۆ دەرچوون لەم تەنگژەیەی فەلسەفەی خود-ئاگایی یان "خودی"، واتە پەیوەندی خودێکی سەربەخۆ کە بکەری ناسین و پراکسیسە لەگەڵ خۆیدا، مۆدێلی لێکتێگەیشتنی نێوانخودی ئەم بنەمایانە دەخاتەڕوو: ۱- دانپیانانی دوولایەنە و ڕەخنە لە تاکڕەهەندی عەقڵی خودی. واتە؛ ۲- ئاگایی دەبێ بە هۆی فرەڕەهەندی عەقڵییەوە پەیوەندی بە جیهانەوە بکات و بەم جۆرە ۳- تاک وەک بکەری خاوەن حەقیقەت، ناتوانێ خۆی لە چوارچێوە نادیار و بان هزرییە گومڕاکەرەکان ڕزگار بکات. هەر بۆیە عەقڵی هەمەکی دەبێتە ئەلتەرناتیڤ و ئەمەش واتە هەر قسەکەرێک یان خودێکی عاقڵی خاوەن پەیوەندی کۆمەڵایەتی کە خۆی -لە قسە و کردەدا- بەیان دەکات، شوێنگەکەی گۆڕانی بە سەردادێت و چیتر شوێنگەکەی کەسی هەموو شتزان نییە، هابرماس لێرەدا جێگەیەکی گرنگ دەبەخشێت بە "گوێگر" یان "بەردەنگ"یان "قسە بۆ کراو" و یان لێرەدا "نەتەوە" لەم پەیوەندییە نێوانخودییەدا بەردەوام وجودی نوێدەکرێتەوە. لێرەوە پێویستە جیهانی شاعیران و تاکەکان یەکانگیر بکرێت و بەرزبکرێتەوە بۆ سیاسەتی

نێوانخودی و هەر سێ ئاستی «پەیوەندی نێوان جهانی "بابەتی" و جیهانی "کۆمەڵایەتی" و جیهانی "زەینی"». (هابرماس، ١٣٨٤، ٦٢٤) لەخۆبگرێت. بەم جۆرە سیاسەت بنەڕەتێکی تۆکمە بۆ حەقیقەت و تێگەیشتن لە واقیع و خودی نەتەوە بەرهەم دێنێت. ئەم عەقڵە نێوانخودییە ڕایەڵەیەکی تۆکمە لە نێوان مانا و مسداقیەت دروستدەکات و لایەنەکانی پەیوەندی دەتوانن لە ڕێگەی زمان و هزری هاوبەش و زهنی خۆیان ماناکان ئاڵوگۆڕ بکەن و ڕێسا و بنەماکانی جیهانی نێوان خۆیان دروست بکەن کە بۆ هەموویان شیاوی لێکتێگیشتن و لە راستی دا بەرهەمی عەقڵی هەمەکییە و سیاسەتێکی دیموکراتیکی لەسەر بونیاد دەنرێت.

3-2-3-2- بەرەی نێوانخودێتی کوردی

ئەگەر هەر وەک ئەندرسن ئاماژەی بۆ دەکات ناسیۆنالیزم ڕابوونی نەتەوەکان نەبێت بۆ دەرکردنی "خود" بەڵکو، نەتەوەکان لە هیچەوە دروست بن. (اندرسن، ١٩٩٩، ١٤) یان هەروەک گێلنەر ئاماژەی بۆ کردوە ناسیۆنالیزم نەتەوە بەرهەم بێنێ. (اندرسن وجیلنر،١٩٩٥، ٣٧) یان بە پێی تیۆری هۆبزباوم دەوڵەت/نەتەوە لە سەر ناسیۆنالیزم بونیاد نرابێت، دواجار گەڵاڵەبوونی خودی نەتەوەیی، لە ڕێگەی زمان و ئاگاییەوە بە سیاسی دەکرێت و فۆڕم وەردەگرێت و بەردەوام بەرهەمدێتەوە.

کەواتە ناسیۆنالیزم هەم ویستی دەسەڵاتی خۆجێیە، هەم کۆکەرەوەی شوناسێکی کۆنکریتی، کە بنەڕەتێکی ویژدانیی هەیە کە دەکەوێتە سەرووی فۆڕمی خاکێکی دیاریکراوەوە، یان خاکێکی دیاریکراو بە ئایدیالیزە دەکات و گوتارەکەی لەسەر بونیاد دەنێت کە تێیدا هەوڵدەدات "ویست" و یادەوەرییەکی پڕ لە شانازی و ئەفسانە کە بە ئاراستەی چارەنووسی هاوبەشی ببات، بە تایبەتی لە بەرانبەر "ئەویتر" کە زۆرتر وەک دەستدرێژیکار وێنا دەکرێت. بەشێکی زۆری ئەم ڕەوتە کە ڕەوتی مێژووی هەڵپێکانی ئاگایی نەتەوەییە لە ناو کورددا، لە راستی ژێدەرەکەی خودێتی شاعیرەکان پیشەنگەکانمانە.

بۆ دەرچوونی لە ئاگایی خود-سەنتەر و شاعیرانە، دەبێت سیاسەت وەک گفتوگۆی کراوە و دەزگا هاوبەشەکان و "بەرەی هاوبەشی نەتەوەیی" سەیر بکرێن و چیتر سیاسەتی بونیادنانی نەتەوە و دەوڵەت وەک هەڵچوونی نەستی کوردی و وەک خەونی خۆی دەرنەخات. ئەگەر شۆڕبینەوە ناو ناخودئاگای تاکی کورد بۆماندەردەکەوێت، هەموو هەوڵێک بۆ بونیادنانی دەوڵەت و نەتەوە وەک گەمەی زمانی و دەرچوون لە واقیع هەنووکەیی سەیر بکرێت. لە خۆڕانەبوو مام جەلال سکرتێری گشتی یەکێتی نیشتمانی کوردستان و سەرۆکی پێشووتری عێراق لە گۆڤاری دێرشپیگلی ئەڵمانی و ئاکشەمی تورکی وتبووی «کوردستانی سەربەخۆ خەونی شاعیرانەیە» وەک داکۆکی کردنێک لە سیاسەتی واقعی. ئەمە لە راستیدا رازیبوونە بەو جیهانەی کە زمان و ئاگایی هەنووکەی سەپاندوویانە، دەتوانین ئاراستە پێچەوانەکەشی گەشە پێبدەین، واتە وەک جەمال نەبەز ئاماژەی بۆ کردووە، واقیع چەمکێکی گۆڕاوە و تەنانەت ئەرکی سیاسەت گۆڕینی خەونە بۆ واقیع. (نەبەز، ٢٠٠٥، ٣)

ئەمە ئەگەر لەسەرێکەوە پەیوەست بێت بەوەی کە «بیری دەوڵەتی ناسیۆناڵی کورد لای هوردە بۆرژوای کورد و ڕێکخراوەکانی (پارتە سیاسییەکان) بیرێکی یەکجار لێڵە و لە هەڵوێستێکی تەماوی و دوولایەنەی هەڵپەرستانە دایە». (نەبەز، ٢٠٠٢، ١٣٧) هاوکات پەیوەندیدارە بەوەشەوە کە سیاسەت پێویستە ببێت بە ئاگایی دەستەجەمعی بۆ دیزاینکردنەوەی واقیع لە پرۆسەیەکی نێوانخودی کە لەسەر دامەزراوە بونیادنرابێت و پێویستە کردە و کارلێک بنەڕەتی بێت نەک دروشم یان پەنابردنەوە بۆ ناو جیهانی میتافۆڕ. هەروەک چۆن عوسمان بایدەمیر پەرلەمانتاری هەدەپە لە وەڵامی جێگری سەرۆکی پەرلەمانی تورکیا لە بەرسڤی پرسیاری کوردستان لە کوێیە: وتی لە دڵمدایە. (بایدەمیر، ٢٠١٨)

ئەگەر زمان و دواتر توخمەکانی تری وەک خاک و کولتور، ڕەگەزی جیاکەرەوەی نەتەوە بێت، ئەوا "ویست"ی ڕژدە کە نەتەوە بونیاد دەنێت چونکە بەر لە "خۆبوون" لەسەر " بەئەویتر" نەبوون دامەزراوە. ئەم ویستە کاتێ ڕەهەندێکی عەقڵانی- کۆگەرا وەردەگرێت دەبێتە دیزاینەر و پارێزەری شوناس و بوونێک کە بەردەوام هەڕەشەی سڕینەوەی لەسەرە. کاتێ لە ئەدەبیاتی سیاسی پارتەکانی کوردستان دا پاشگری "کورد" دەسڕێتەوە و ئێران و عێراق و تورکیای و هەندێ جاریش کوردستانی بەگەڵ دەکەوێت، گوزارشت لە پاشەکشێیەکی هزری دەکات. ئەم جێگۆڕکێیە، ئەگەر لە لایەک پەیوەست بێت بە نەبوونی شوێنگەیەک لە سیاسەتی جیهانیدا بۆ "بوونی کورد"، لە راستیدا نیشانەی باڵادەستی گوتاری خودگەرایی شێواوی نەتەوەییە و پەککەوتنی دامەزراندنی ئاگاییەکی نێوانخودییە. هەر بۆیە حزبی دەسەڵاتگەرا لە هەموو کوردستان دەبێت بە بونیادی باڵادەست و "بەرەی" نەتەوەیی کە دەشێت ببێتە پانتاییەکی نێوانخودی بۆ پرۆژەی بونیادنانی نەتەوە/ دەوڵەت لە دونیای سیاسی کورد بەرەو پەراوێز دەچێت.

دەرەنجام

ئاگایی تاک لەمەڕ خۆی و جیهان پەیوەستە بە زمان کە فۆڕمێکی لۆژیکی هەیە کە دونیابینی تاک دادەڕێژێت و لە رێگەیەوە دەتوانێت "خۆی" و "ئەویتر" بناسێت و بەمەش مەعریفەی خودی بەرهەم دێنێت کە جۆرێک لە پەیوەندی لە نێوان واقیع و بیر دا

دروستدەکات. کێشەی "من"ی میتافیزیکی دیکارتی وەک بنەڕەتی بوونی خودێکی ئۆتۆنۆم، کاتێ لە بازنەی داخراوی خۆی دێتەدەر، دەپەڕێتەوە ناو پانتایی کۆمەڵگا و سیاسەت. تێزی کارلێکی interaction هیگڵ لە پەیوەندی نێوان "من" و " ئەویتر" دەرگا بەسەر کێشەی "خود-سوبێکت" دەکاتەوە بۆ دەرچوون لە خودگەراییە و هابرماس ئەمە لە تیۆری پەیوەندی نێوانخودێتی بەکار دێنێت کە پەیوەندییەکی نێوانی دروست دەکات کە دانپیانان بنەماکەیەتی و دەشێت مانا و حەقیقەت و دیزانکردنەوەی واقیع لە رێگەی زمان و لێکتێگەیشتنەوە بەرهەم بێنێت. ئەو مەعریفەیەی خود بەرهەمی دێنێت سەرەرای داهێنەرانەبوون و دەگمەنەیەکەی، کاتێ دەبێت بە هاوتای مەعریفەیەکی خودان مسداقیەتی زانستی و دەشێت حەقیقەتی لەسەر رۆبنرێت کە بچێتە ناو پەیوەندییەکی نێوانخودی.

ئاگایی نەتەوەیی بەرهەمی کارلێکی زمانە بۆ دروستکردنی مانا و شوناسی کۆیی و "خود" لە ئاستی هەمەکی دا نمایان دەکات. سیاسەت دەتوانێت هەم ئەم خودە بەرە کامڵبوون ببات و بیگۆڕێت بۆ "نەتەوە" و لە چوارچێوەی کیانێکدا رێکیبخات و هەم دەشێت توشی شێواوی بکات. نەتەوە بەر لەوەی بوونی خەڵکێک بێت کە بانگەشەی ئەوە دەکەن کە سە بەیەک رەگەزن، بوونێکی روحی و ویژدانییە کە زمان ئاگاییەکەی گەشە پێدەدات و عەقڵی هەمەکی یان سیاسەت دەتوانێ یەکانگیری بکات و مانای پێببەخشیت، لە میانی ئەفسانە و نەریت و یادەوەری بەناو مێژوودا گوزەری پێبکات.

لە رەوتی سەرهەڵدانی ناسیۆنالیزمی کوردی وەک راڤەی خودی نەتەوە، شیعر یەکێکە لە پایە گەورەکانی ئاگایی کورد سەبارەت بە "خۆی" و ئەو ئایدیا و دیدگاییەی لە شیعردا بەرهەمهاتووە، بە شێوەیەکی ئەبستراکت لە چوارچێوەی خودێتی و تەکنیک و قاڵبەکاندا گۆڕاوە بۆ جۆرێک لە مۆنۆلۆگ و هەر بۆیە هەرچەندە پرۆژە ناسیۆنالیزمی شیعر ئەگەرچی بە گوتاری ئازادیخوازی و گەڵاڵەکردنی خودێکی جیاوازی نەتەوەیی دەستپێکردوە، بەڵام لە زۆربەی حاڵەتەکاندا بەرەو رەشبینی رۆیشتووە. ئەم چالاکییە هزرییە رەهەندێکی مێژووی هەیە کە کاریگەری لە سەر ئاگایی سیاسی کورد داناوە، شاعیرە پێشڕەوەکانی کورد کە لە راستیدا تیۆریسیەنی ناسیۆنالیزمی کوردن، شیعرە نەتەوەیی ونیشتمانییەکانیان بە تایبەتی لەسەرەتای سەدەی حەڤدە تا ناوەڕاستی سەدەی بیست، دەبێت بە ژێرخانی گوتاری ناسیۆنالیستی و سیاسەتی لەسەر دادەمەزرێت، بەڵام هاوکات تووشی دوو ئاستەنگ دەبێت؛ لە ئاستێک دا ناسیۆنالیزمی شاعیرانەی کورد لە نێوان لە سنووری جیهانی زاتی شاعیر و دونیابینییەکەی سنوور و قاڵبە شیعرییەکاندا گیردەخوات.

پرۆژەی دەوڵەت/نەتەوە وەک دەرکەوتەی مۆدێرنی ئاگایی لای خانی وەک پرۆژەیەک سەرهەڵدەدات و تێیدا دەوڵەت هۆکار و نەتەوە بەرەنجامە و لای حاجی پێچەوانە دەبێتەوە، نەتەوە بوونێکی پەرت و بێ قەوارەی هەیە و دەوڵەت فۆڕمی پێدەبەخشێت و دەیپارێزێت و دەیخاتە ناو جیهانەوە. ئەم پرۆژەیەی ئاگایی کوردی لای خانی بە تراژیدیا و لای حاجیش بەتەواونەکراوی دەمێنێتەوە. لەسەرەتای سەدەی بیستەم لای ئەحمەد موختار دەوڵەت بەرەوە ئاوابوون دەچێت و چەمکی نیشتمان و خاکی کوردان جێگەی دەوڵەت دەکرێتەوە لە ناو جوگرافیایەکی خەیاڵیدا و دواجار بەرەوە نیهێلیزم دەچێت. لای قانع، دەوڵەت/نەتەوە بایەخی خۆی لە ژێر هەژموونی چەمکی ململانێی چینەکان و ناچونیەکی پێکهاتەی کۆمەڵگای کوردەواری ون دەکات و دواتر لای ئەویش بە نیهێلیزم کۆتایی دێت. ئەمەش نیشانەی پاشەکشێی پرۆژەی دەوڵەت/نەتەوە یان هەمان دژنەری نێوان ئایدیای خودی ناو شیعرەکان و واقعی کۆمەڵگا. دواجار بێکەس پراکسیس یان کردە دەکاتە جێگرەوەی دروشم، بەڵام هەر لەسنووری شیعر و هەمان ئاگایی خودی دا دەمێنێتەوە، ئەگەرچی سەرەتای پەڕینەوە بەرەو سیاسەتی نێوانخودی. لە ئاستێکی تریش دا سیاسەتی کوردی کە رێکخراو و پارتەکان جڵەی دەگرنە دەست، تەنانەت ئەم ئایدیا خودیانەش کە خۆی لە پرۆژەی دەوڵەت و بونیادنانی نەتەوەدا بەیان دەکات، ناکەن بە بەرنامەی سیاسی و لە ناو سیاسەتی رۆژدا لە ململانێ دەکەونە ململانێ لە نێوان خۆیان زۆر زیاتر لە دژایەتی یان دیالۆگ لەگەڵ ئەویتر.

ناسیۆنالیزم وەک گوتاری بزووتنەوەیەکی خود-ئاگا بە خۆی کە گەرەکیەتی فۆڕم و ناوەرۆک بە کیانێکی زمانی و روحی لەسەر خاکێکی دیاریکراو یان نیشتمانێکی ویژدانی ببەخشێت، لە هزری کوردی دا لە سنووری خودێتی شاعیرەکاندا دەمێنێتەوە و مانا و هزری ئازادیخوازی دەکەوێتە ژێر کاریگەری ریتۆریکا و قاڵبە ئامادەکان. بۆ ئەوەی سیاسەت بە مانا رادیکاڵەکەی یان نێوانخودی بەرهەم بێت و بتوانێ ئەو پەیوەندییە زاڵەی کە بەسەر کوردی دا سەپاوە تێکبشکێت و لە فۆڕمی نەتەوە دا خۆی دەربخات، پێویستە ببێت بە سیاسەتی نێوانخودی و دیالۆگی نیوان خودە ئازادەکان، ئەمەش واتە "بەرەیەکی نەتەوەیی" کە دەکەوێتە سەروو فۆڕمی باڵادەست حزبایەتی کە هەر لە چوارچێوەی سیاسەتی دیفاکتۆدا خۆی بەرهەمدێنێتەوە.

پەراوێز:

* مامۆستا مەسعود محەمەد لە وردبوونەوەیەکی قوڵی فەلسەفیی پێیوایە لە کۆندا، ژیانی مەعنەوی و عەقڵی کە تەواوکاری ژیانی مادییە و کاکڵی کوردبوون پێکدێنێت لەسەر چوار پایە دامەزراوە: یەکەم؛ مەلایەتی و زانستی ڕووت، دووەم؛ شێخایەتی و تەریقەت، سێیەم؛ ئەدەب و چوارەم؛ فۆلکلۆر و بەیت و گۆرانی و پەند و مەتەڵ. (محەمەد، ١٩٧٣، ٢٧٨)

سەرچاوەکان:

کوردی

کتێب:

- ئەحمەد، موختار جاف (١٩٨٦)، عزەدین مستەفا ڕەسووڵ، دیوانی ئەحمەد موختار جاف، ئەمینداریێتی ڕۆشنبیری و لاوانی ناوچەی ئۆتۆنۆمی، چاپخانەی الادیب، بەغدا.
- ئەریستۆ (٢٠٠٩)، شیعر (پۆیەتیکا)، و: محەمەد کەمال، دەزگای سەردەم، سلێمانی.
- بێکەس، فایەق (٢٠٠٥)، دیوانی فایەق بێکەس، ئا: ئومید ئاشنا، دەزگای بلاوکردنەوەی ئاراس.
- جەعفەر عەلی، ناسیۆنالیزم و ناسیۆنالیزمی کوردی، چاپخانەی رەنج، سلێمانی، ٢٠٠٤.
- حاجی قادری کۆیی (١٣٩٠) میران، سەردار حەمید و شارەزا، کەریم موستەفا، دیوانی حاجی قادری کۆیی، بڵاوکەرەوەی کوردستان، سنە.
- خانی، ئەحمەدی (٢٠٠٨)، مەم و زین، ئامادەکردن و پەراوێزنووسینی هەژار، چاپی دووەم، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر.
- دڵدار، یونس، (٢٥٧٣) دیوانی دڵدار، چاپخانەی کوردستان، هەولێر.
- سیوەیلی، ڕێبوار (٢٠٠٤)، هاوکاتی و هاوشوناسی؛ خوێندنەوەیەک بۆ مانای "کات" لە شیعری حاجی قادری کۆیی دا، دەزگەها سپیرێز یا چاپ و وەشانێ، دهۆک.
- عەلی قادر، خانزاد (٢٠١٢) زمانی شیعری: حاجی قادری کۆیی و مەحوی و شێخ رەزای تاڵەبانی، بڵاوکراوەی ئەکادیمیای کوردی، هەولێر.
- قانع، (٢٠١٤) دیوانی قانع: شاعیری چەوساوەکانی کوردستان، کۆکردنەوەی بورهان قانع، چاپ و بڵاوکردنەوەی چوارچرا، سلێمانی.
- قانع، مەریوان وریا (٢٠٠٥)، ناسیۆنالیزم و سەفەر: کورد لە دیاسپۆرا، لە بڵاوکراوەکانی نێوەندی رەهەند، سلێمانی.
- مەکیاڤیللی، نیکۆلۆ،(١٩٨٢)، میر، و: حسین عارف، ئەمینداریێتی رۆشنبیری و لاوان، بەغداد.
- محەممەد، مەسعوود، (٢٠١٠) کەوچکێک شەکر بۆ قاوەی تاڵ، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر.
- محەمەد، مەسعود، (١٩٧٣) حاجی قادری کۆیی، بەشی یەکەم، لە چاپکراوەکانی کۆڕی زانیاری کورد، بەغدا، ١٩٧٣.
- محەمەد، مەسعود، (١٩٧٤) حاجی قادری کۆیی، بەشی دووەم، لە چاپکراوەکانی کۆڕی زانیاری کورد، بەغدا، ١٩٧٣.
- مەلا کەریم، محمدی (٢٠٠٨) دوو بابەت لەبارەی بیر و شیعری حاجی قادری کۆیەوە، چاپی ٢، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر.
- نەبەز جەمال (٢٠٠٢)، بیری نەتەوەییی کوردی، چ ٢، بڵاوکراوەی بنکەی کوردنامە، لەندەن.
- نەبەز، جەمال (١٩٨٥)، دۆزی ناسیۆنالی کورد، بنکەی ئازاد، ستۆکهۆڵم.
- نەبەز، جەمال (٢٠٠٨)، کۆبەرهەرهەم ژمارە ٨، وشەنامەیەکی ئیتیمۆلۆژیای زمانی کوردی، چاپی یەکەم ئیلکترۆنی، ماڵپەڕی کوردبوون.
- نەبەز، جەمال (١٩٨٦) پێوەنداریێتی کوردی: کورد کی یە و کوردبوون مانای چیە؟ بنکەی چاپەمەنی ئازاد، ستۆکهۆڵم.
- هێمن (٢٠٠٣) بارگەی یاران، بەرگی یەکەم، دەزگای ئاراس، هەولێر.
- هێمن، (٢٧٠٨) دیوانی هێمن موکریانی، چاپ و پەخشی چوارچرا، سلێمانی.
- وەلی، عەبباس، (٢٠٠١)، کوردەکان و ئەوانی تریان: هەویەت و سیاسەتی پارچەپارچەبوو، و: نەزەند بەگیخانی و هاشم ئەحمەدزادە، ناوەندی رەهەند، سوئید.

گۆڤاری زانستی:

- عەلی، بەختیار (٢٠٠٥)، قانیع و سەرەتای سەرهەڵدانی مۆراڵی ناسیۆنالیستی دەستنیشانکردنی تەوەرەکان سەردەمی ڕەخنە، ژمارە ٢، دەزگای سەردەم، سلێمانی.
- ڕەفیق، فارووق، (١٩٩٧) ناسیۆنالیزم/کوردایەتی: بەرەو پاردایمی نوێ، گۆڤاری ڕەهەند، ناوەندی ڕەهەند بۆ لێکۆڵینەوەی کوردی، ستۆکهۆڵم ، ژمارە ٢، ١٩٩٧.
- ڕێنان، ئێرنست، (٢٠٠١)، نەتەوە چییە، و: حەسەن قازی، ڕەهەند، ژ، ١٢-١٣، ستۆکهۆڵم.

ڕۆژنامە:

- حەمە سەعید حەسەن، (٢٠٢٢) دەربارەی شیعر، ڕۆژنامەی هەولێر، ژ: ٣٨٩٩، ڕێکەوتی ٢٠/٨/٢٠٢٢ ل ١٠.
- نەبەز، جەمال (٢٠٠٥)، ڕۆژنامەی میدیا، ژ،ارە ١٩٩، ڕێکەوتی ١٢/٧/٢٠٠٥.

سایت:

- بایدەمیر، عوسمان، بەهۆی ناوهێنانی کوردستان مووچەبڕ کرا. ڕێکەوتی سەردان ٢٤/٢/٢٠٢٢
- https://www.rudaw.net/sorani/middleeast/turkey/16012018
- سەجادی، بەختیار، زمانی کوردی و ناخودئاگای سوژە، ڕێکەوتی سەردانیکردن ٢/٢/٢٠٢٣

- https://hawcharkh.net/18/05/2020/1239/

کتێبی عەرەبی:

- ادونيس، (١٩٨٧)، مقدمة لشعر العربي، دار العودة، ط ٣ ، بيروت.
- ارسطوطاليس (١٩٥٣) فن الشعر، ت: عبد الرحمن بدوي، مكتبة النهضة المصرية، القاهرة.
- أفلاطون (١٩٩٤) المحاورات الكاملة، ت: شوقي داود تمراز، الاهلية للنشر والتوزيع، بيروت.
- افلاطون (٢٠١٧)، ت: فؤاد زكريا دراسة والترجمة، مؤسسة الهنداوي، المملكة المتحدة.
- الحصري، ساطع، (١٩٨٧) حول القومية العربية، مركز دراسات الوحدة العربية، بيروت.
- اليوسف، سمير (٢٠٠٧) حكاية افلاطون والشعراء، دار الفارابي، بيروت.
- اندرسن وجيلنر و الاخرون (١٩٩٥)، القومية: مرض العصر ام خلاصه، دار الساقي، بيروت.
- اندرسون، بنديكت، (١٩٩٩) المجتماعات المتخيلة، ت: محمد الشرقاوي، المشروع القومي للترجمة، القاهرة.
- انيس، ابراهيم (١٩٧٠٩) اللغة بين القومية والعالمية، دار المعارف، القاهرة.
- جنفياف، روديس لويس (١٩٨٨) ديكارت والعقلانية، ت: عبدة الحلو، منشورات عويدات، ط٤، بيروت-باريس.
- جوزيف، جون (٢٠٠٧) اللغة واللهوية، ت: عبد النور خرافي، عالم المعرفة، الكويت،
- سعيد، توفيق، (٢٠٠٢)، في ماهية اللغة وفلسفة التأويل، المؤسسة الجامعية، بيروت.
- عادل، مصطفى (٢٠٠٧) فهم الفهم: مدخل الى هيرمنيوطيقا، رؤية للنشر والتوزيع، القاهرة.
- فوكو، ميشيل (١٩٩٠)، الكلمات والاشياء، ت: مطاع الصفدي والاخرون، مركز النماء القومي، بيروت.
- قطوس، بسام موسى (٢٠٢١) الفلسفة والشعر: أي علاقة؟ وزارة الثقافة، عمان.
- مكاوى، عبد الغفار (٢٠١٧) شعر وفكر: دراسات في الادب والفلسفة، مؤسسة الهنداوي، المملكة المتحدة.
- هابرماس، يورغن (٢٠٠١)، المعرفة والمصلحة، ت: حسن سقر، منشورات الجمل، كولونيا،
- هابرماس، يورغين (١٩٩٩) التقنية والعلم كأيديولوجيا، ت: الياس حاجوج، منشوارت، وزارت الثقافة، دمشق.
- هايدغر، مارتن، (٢٠٠٣) اصل العمل الفني، ت: ابو العيد دودو، منشورات الجمل، بيروت.
- هبرماس، يورغن (٢٠٢٠) نظرية الفعل التواصلي، عقلانية الفعل وعقلنية الاجتماعية، ت: فتحي المسكيني، المجلد الاول، المركز العربي للابحاث ودارسة السياسات، الدوحة.
- هرتز، فردريک (٢٠١١) القومية في السياسة والتاريخ، ت: عبدالكريم احمد، وزارة الثقافة، القاهرة.
- هوبزباوم، اريک، (٢٠١١) عصر الامبراطورية، ت: فايز الصياغ، المنظمة العربية للترجمة، بيروت.
- هوبزباوم، اريک، (٢٠٠٧) عصر الثورة، ت: فايز الصياغ، المنظمة العربية للترجمة، بيروت.
- هوبزباوم، اريک، (٢٠٠٨) عصر رأس المال، ت: فايز الصياغ، المنظمة العربية للترجمة، بيروت.
- هيجل (٢٠٠٧)، موسوعة العلوم الفلسفية، ت: امام عبد الفتاح امام، دار التنوير للطباعة والنشر، بيروت.

فارسی:

- اباذری، يوسف، (١٣٨٩) خرد جامعه‌شناسی، تهران، نشر طرح نو.
- افلاطون (١٣٨٠) (دوره‌ء آثار)، جمهوری، ت: محمد حسن لطفی، جلد دوم، شرکت سهامی انتشارات خوارزمی، چ ٣، تهران.
- باربيه، موريس (١٣٨٦) مدرنيته‌ی سياسی، ت: حبدالوهاب احمدی، نشر آگه، تهران.
- ريتزر، جورج، (١٣٩٣)، نظريه جامعه‌شناسی،ت: هوشنگ نايبی، تهران، نشر نی.
- ميلر، پيتر(١٣٨٤) سوژه، استيلا و قدرت، ت: نيكو سرخوش و افشين جهانديده، نشر نی، تهران.
- هابرماس، يورگن، (١٣٨٦) کنش ارتباطی، (دو جلد) ت: کمال پولادی، موسسه انتشاراتی روزنامه ايران.
- هابرماس، يورگن، کهون، لارنس، (١٣٨٤) از مدرنيسم تا پست مدرنيسم، متن های برگزيده، ويراستار عبد الكريم رشيديان، چاپ ٤، نشر نی، تهران.
- وايت، ويليام اوث (١٣٩٣)، هابرماس:معرفی انتقادی، ت: ليلال جوافشانی و حسن چاوشيان، نشر اختران، تهران.

گۆڤاری زانستی

- حاجی بيگلو، (١٣٩٧) محمدهادی و مسگری، احمد علياکبر، نسبت زبان و منطق در فلسفه هگل، فلسفه، سال ٤٦ ، شماره ٢، پاييز و زمستان.
- ذاکری، مهدی و حسينی ، سيد مصطفی، (١٣٩٣)، سرل و مسئله آگاهی، فصلنامه‌ی علمی پژوهش فلسفه و الاهيات، سال ١٩، شماره ١، بهار، تهران.
- فرجی، عليرضا و کريمی، عظيم (١٤٠١) بررسی و تطبيق نقش زبان در انديشة هوسرل و ويتگنشتاين، دوفصلنامة علمی پژوهشهای مابعدالطبيعی، سال ٣، شماره ٥، بهار و تابستان، دانشگاه خوارزمی.

ئینگلیزی

- Habermas, Jurgen (1973) Theory and Practice ,Translated by Jhon Viertel ,Beacon press, Boston.
- Habermas, J. (1984). the theory of communicative action vol. London: Heine man.
- Hobsbawm, Nation and Nationalism, Cambridge University press, 1990.
- Jürgen Habermas, (1996) Between Facts and Norms: Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy, Translated by William Rehg, MIT Press, Cambridge.
- Welton, Donn. (1999) The Essential Husserl. Basic writing. Intranscendental phenomenology. Indiana university press, New York

القومية الشعرية:من الوعي-الذاتي القومي إلى بين الذاتية السياسية الكوردية

ادريس شيخ شرفي
قسم النظم السياسية والسياسة العامة,كلية العلوم السياسية,جامعة صلاح الدين-
أربيل،أرِبيل،اقليم كوردستان،العراق
Idrees.mustafa@su.edu.krd

الملخص
تبحث دراسة القومية الشعرية في تجلي الوعي_الذاتي الكوردي في سياق تاريخها السياسي، حيث جسدت حول اعطاء المعنى للوجود والهوية الكوردية في دواوين الشعرالكردية. فالشعراء المخضرمين الأوائل من امثال (احمد الخاني، حاج قادر الكوئي، احمد مختار الجاف، قانع و فائق بيكس) كان لهم الفضل في ابراز القضية القومية بالنمط الشعري، ويعدون من بين ابرز المؤسسين للوعي الذاتي الكوردي ومشروع تسيس اللغة الكوردية، فقد حاولوا جاهدا من خلال ابياتهم الشعرية تغيير الواقع الذي فرض نفسها وتمظهر بذاته كأنه الحقيقة. هذا الواقع المظهري بحسب منظور شعراء القومين الكورد السياسي، ناتج عن الخطاب "الآخر" المهيمن سياسيا على كوردستان ، وعليه فقد دعوا الى النهضة من الغفلة التاريخية التي تتجذر في الثقافة الكوردية.

على الرغم من ابداعاتهم الشعرية، في ما يخص وعيهم وادراكهم بالزمن والوجود السياسي للكورد في التاريخ، إلا انها تتداخل في اشكالية الفلسفة الذاتية، احدى الاشكاليات التي برزت بشكل اساسي في هذا المنظور وخاصة ضمن اطار عملية تأسيس القومية الكوردية، تكمن في تذويبها في فلسفة الوعي، حيث تنغرق فيها الذات العارفة في تأمل وتأويل ذاتها وعالمها بمعزل عن الاخرين، وهذا بحد ذاتها تتجه إلى الحوار الباطني او المونولوج والانغلاق على ذاتها.

فهذه الاشكالية تتشابكت وتعقدت في اعلى مستوياتها، فعندما تؤسس الوعي الذاتي حول وجود القومي على اللغة الشعرية والتقنيات وتعيناتها المسبقة، تنتج عنها الهيمنة الشعرية، قولبة الفكر وهذا يؤدي إلى غلبة الإطارات الحاضرة مسبقا وتشويه العلاقة بين اللغة والفكرة والواقع.

في مسيرة مشروع القومية، إي خلق الامة والدولة في سياقها الكوردي، واجهت الحركة القومية اشكالية الانغلاق الفضاء البيني وعدم اكتمال عملية تأسيس المشتركات والإرادات الحرة، وهذا ما قادت إلى ظهور الأحزاب السلطوية، تشتت معها الهوية والانتماء الكوردي أكثر فأكثر، بدلاً من ظهور "جبهة وحدة القومية" التي من المفترض أن تكون الامة التي تعد النواة الاساسية لتأسيس الدولة ضمن الغاية النهائية. للخروج من هذا المأزق، تطرح فلسفة بين الذاتية حسب منظور الفيلسوف يورغن هابرماس ، مخرجا إلى سياسة التداولية التي تتأسس على الحجج واللغة المشتركة والحوار، بأتجاه الفعل والثورة وخروج من امر الواقع.

تتكون البحث من فصلين، ففي الفصل الأول تطرقنا إلى مشكلة الوعي الذاتي في اطار اللغة الشعرية، ثم بحثنا في القومية كمقاربة لتأويل الذات. أما في الفصل الثاني فقد ركزنا على القومية الشعرية الكوردية، و من بعدها طرحنا سياسة بين الذاتية كمدخل للخروج من الفلسفة وسياسة الذاتية.

الكلمات المفتاحية: الوعي الذاتي، اللغة الشعرية، الدولة/الامة، القومية، السياسة البين الذاتية

Poetic Nationalism:From National Self- Consciousness to Kurdish Political Intersubjectivity

Idrees shekh Sharafi
Department of Political System and General Politics ,college of
political sceice,Salahaddin University-Erbil,Erbil,Kurdistan Region,Iraq
Idrees.mustafa@su.edu.krd

Abstract
The study of poetic nationalism examines the manifestation of Kurdish self- consciousness in the context of its political history, as it was embodied in giving meaning to Kurdish existence and identity in Kurdish poetry collections. The first veteran poets, such as (Ahmedi Khani, Haji Qadiri Koyi, Ahmed Mukhtar Jaf, Qaani and Faiq Bekas) were credited with highlighting the national issue in poetic style, and they are considered among the most prominent founders of Kurdish self-awareness and the project of politicizing the Kurdish language. They tried hard through... Their poetic verses change the reality that imposed itself and appear in themselves as if they were the truth. This apparent reality, according to the political perspective of the Kurdish nationalist poets, results from the “other” discourse that politically dominates Kurdistan, and therefore they called for a renaissance from the historical neglect that is rooted in Kurdish culture.

Despite their poetic creativity, with regard to their awareness and perception of time and the political presence of the Kurds in history, they are intertwined in the problem of self-philosophy. One of the problems that emerged primarily in this perspective, especially within the framework of the process of establishing Kurdish nationalism, lies in dissolving it in the philosophy of consciousness, Where the knowing self is immersed in contemplating and interpreting itself and its world in isolation from others, and this in itself leads to inner dialogue or monologue and isolation into itself. This problem is intertwined and complicated at its highest level. When self-awareness

about the existence of the national is based on poetic language, techniques, and their prior designations, it results in poetic hegemony, molding of thought, and this leads to the predominance of pre-existing frames and distortion of the relationship between language, idea, and reality.

In the process of the project of nationalism, that is, the creation of the nation and the state in its Kurdish context, the nationalist movement faced the problem of the closing of inter-space and the incompleteness of the process of establishing common interests and free wills, and this is what led to the emergence of authoritarian parties, with which the Kurdish identity and affiliation became more and more dispersed, instead of the emergence of a "national front unit" is supposed to be the nation that is considered the basic nucleus for establishing the state within the final goal. To get out of this impasse, the philosophy of inter-subjectivity, according to the perspective of the philosopher Jürgen Habermas, proposes a way out to a policy of deliberativeness that is based on arguments, a common language, and dialogue, towards action, revolution, and an exit from the fait accompli. The research consists of two chapters. In the first chapter, we addressed the problem of self-awareness within the framework of poetic language, then we discussed nationalism as an approach to self-interpretation. In the second chapter, we focused on Kurdish poetic nationalism, and after that we proposed the politics of intersubjectivity as an entry point out of philosophy and the politics of inter-subjectivity.

Key words: self- consciousness, poetic language, state/nation, nationalism, political